

LIRIKA MIROSLAVA KRLEŽE

I V O B R N Ć I Ć

I

Kakor celotna Krleževa literatura, ki je plod ene same elementarne stvariteljske napetosti, rase tudi njegova lirika iz dveh iztočič. Prvo gibalo te poezije je splošna problematika sodobnosti, kaotičnost in boleznost današnjih svetovnih razkolov, vélika prelomnica našega veka. S to občečloveškostjo je Krleža izredno tesno povezan in njegova lirika prenaša ko seizmograf najtišje vsezemeljske pretrese. Negativnost tega odnosa je znana in proslula; vendar pa bi biló napačno misliti, da je Krleževa kritika tega svetovnega stanja samó odpor nasproti sodobnosti in njenim izrodkom, proti obstoječemu duhovnemu in socialnemu redu. Krleža namreč dojema sočasnost le kot najvišjo ost civilizacije v celoti, civilizacije, ki mu je neskladna nekje v svojih prvih, najglobljih začetkih, ki se je neizogibno morala izpačiti v strašno razkosanost naše dobe, v débâcle tisočletja. Ta, v veliki meri v podzavesti utemeljeni odbojni teg odkriva svoje najusodnejše in najintimnejše psihološke osnove v najprvotnejši in zato najčistejši obliki prav v Krleževi poeziji. Ako analiziramo to pesništvo do najtranjših živčnih niti, se nam razkrije omenjeno Krleževo razmerje kot brezpogojna, sama v sebi zaključena, nagonška odvratnost ne zgolj proti ranam današnjosti, temveč kot upor proti moderni civilizaciji sploh, kot odklanjanje robotskega, železnobetonskega in matematično-utilitarističnega mašinizma našega življenja vobče. Zato je Krleževa lirika ena sama primarna, premočrtna in eksplozivna reakcija na to stvarnost.

Drugotni akumulator Krleževega pesništva je ožja hrvatska problematika. Njen vpliv daje oni aktualnosti, ki je posledica Krleževega življenjskega stališča, še prav poseben poudarek, še tehtnejši naglas, in je v hrvatski javnosti, katere neposredna bolečina soustvarja v toliki meri to liriko, eden najjačjih narekovalcev odnosa občinstva do Krleže. Nje-

gova pereča zasidranost v najtežjih vprašanih hrvatstva ne pripušča misli oddiha in njeni odmevi v duhovich so tako pretresljivi, da dokajkrat preglasijo občutljivost za popolnoma umetniške kakovosti te poezije. — Današnji prelom vekov je odjeknil v hrvatstvu v tako rezkih zvokih, da nam dadó ti pojavi slutiti eno najtežjih razvojnih razdobj v vsej njegovi zgodovini. Nova doba, ki je nagnila propast stare duhovnosti in polom tistih državnih oblik, s katerimi je vezala hrvatstvo stoletna historična skupnost, na novo idejno in družabno nujnost, je zbudila v hrvatstvu usodno krizo. Ona stara pravno-zgodovinska forma, ki je pomenila nekdanj os hrvatske narodne moči, se je s časom, katerega prožnosti že po svoji notranji strukturi ni bila dorasla, razvrednotila v neživljenjski anahronizem; pojem hrvatstva je usehnil v njenem oklepu v brezvsebinski pravni terminus in je izgubil s propadom plemstva, ki je biló njega nositelj, rodno prst, vsakršen stik s pravim, plebejskim hrvatskim narodom in zato tudi svojo upravičenost; dediščina tisočletnih pogodb in saborskih odlokov se je izrodila v gol formalizem, v masko hrvatstva, v glembajevščino. Posledica te protislovnosti, te ponarejenosti je strašno vzdušje amoralnosti, licemerstva, ogromna puhlost visoke družbe. Narodni hrvatski element se je moral boriti s tem okuženim okoljem in z glembajevskimi madžaronsko-nemškutarsko-židovskimi zajedalci, po navadi je zaradi ekonomskega nesorazmerja podlegel in se mimo lažnih pravno-političnih oblik ni mogel dokopati do lastne kulturne usedline. Odtod izvira Krleževa silovita bol ob pogledu na rodni Zagreb, ki je, z dodatkom svojih lastnih malomeščansko-velemestnih prilastkov, teh dveh skrajnih izrastkov civilizacije, stekališče hrvatske strženske paradoksalnosti; odtod njegov „sloviti odpor proti vsem zagrebškim, čitaj hrvatskim lažem“. (Gavella.)

Ta Zagreb, to Mesto z veliko začetnico, je zato pojem zase, je poseben problem Krleževe lirike, ena njenih najbolešnejših vzmeti, sečišče civilizacije in njena najostrejša potencia, je „silni katafalk“ in „grad Jeruzalem... mrtvi Prijestol balkanske Judeje“, je „crni grad boli“, socialne nepravilnosti, bacilov, prostitucije in alkohola v svoji najgorenkejši hrvatski tipičnosti. S tem temnim polom svoje poezije bije Krleža nepretrgan, mesarski guerilla-boj.

Najgloblji vrec tega razsežnega odpora je barbarskost; Krleža je v svojem bistvu prvoten, preprost in elementarno, krvno soroden naravi ter v tej prvobitnosti sploh ne more prenesti našega na videz urejenega, a v jedru razklanega modernega življenja, še manj pa je zmožen, da bi ga sprejel kot neizogibnost. Zato mora biti njegov slednji stik s civilizacijo bol in gnus, vsaka njegova beseda o njej obtožba in krik. Zato je ta

lirika en sam uporen protest pesnikove zdrave, neugnane krvi, njegove neizobličene, nagonsko silovite vitalne slè. Krleževa žeja za popolnostjo je tako primitivno skrajna, strastna in brezpogojna, da ga nujno vodi do ekstrema, ki je podzvok njegove celotne poezije: ideal absolutne prirodnosti. Odtod njegovo malone aprioristično zanikavanje civilizacije, ki jo slika kot skoro obvezno zlo; tu ne vidi ničesar, kar bi priznaval, tu se mu je izmaličil bog v malika, eros v degeneracijo in sifilido, hiše v pekel, človek v bolnega na smrt in stvari v nagrobne spomenike.

2

Ako preotrimo Krležovo poezijo genetično, se nam sama ponudi razvrstitev v tri razvojne stopnje: mladostna lirika „Pana“ in „Treh simfonij“, nato srednje razdobje s tremi zvezki „Pjesama“ in z „Liriko“ ter naposled poslednja „Knjiga pjesama“.

Glavna označba prve dobe je Krležev silni vitalizem, ki ga civilizacija še ni mogla okrniti. Zato so „Pan“ in deli „Treh simfonij“ en sam vzhičen pean življenjske polnote, fantastična preobrazba dejanstvenosti, razkošno fosforesciranje sanj, mladosti, objestne krvi in primarnih, a umetniško oplemenitenih nagonov. Ta pesniški svet označuje nezmerno preobilje tonov in barvitosti:

„O, sveto je, sveto bdijenje u noći,
kad se čuju blijedi, nevidljivi pjevači,
gdje poju tužnu noćnu pjesmu.
Omorikâ granje s noćnom se glazbom svečano njiše.
Od ljepote Noći sve tiše je i tiše.
Tek se čuju u koru pjevači.
Bolni krik.
To u dolu jelen od ljubavi plače.“

Krležovo čuvstvo tega mladostnega pesništva je tako stopnjevano v stapljanje s naravo, da jemlje vso problematičnost odnosa med njo in človekom. Takšno sožitje dosega že samo oni lirski maksimum, ki je njegova naravna danost; tu ne govori pesnik s svojo odločujočo in neodvisno voljo, temveč je le organ neke idealne višje stvarnosti, ki mu baš daje trdno mesto v veliki kozmični razpredelnici bitij in stvari. Zategadelj je „Pan“ še docela nedostopen razdornosti civilizacije, ki jo tu zastopa oficielno verstvo, pač zaradi skladnosti z ritualno zasnovo te pesnitve; „Tri simfonije“ pa, kjer je Krleža neizčrpni, astralni liričnosti in baroknim, magičnim podobam narode zoperstavil „inferno moderne noći“ in „kakofonijo evropske ulice“, izzvenijo vendar v slavospev naravi in dnevu, ki „prometejski leti“.

„Pjesme“ nosijo prvenstveno vojno obeležje, ki občutno sega tudi v „Liriko“. To razdobje je prelomna ploskev te poezije, kakor je bila vojna vobče eden najkatastrofalnejših gonov Krleževe tvornosti. Te zbirke je rodil pesnikov najožji stik z največjim polomom onega sveta, ki ga je že brez tega takoj izpočetka bolešno odbijal. Zaradi tega se je tu umaknila čista liričnost tej strahotni stvarnosti, ki se je Krleži zajedla v drob in je postala os njegovega ustvarjanja. Ta novi element je silno razmaknil njegovo območje. Predvsem je očiten pesnikov neznanski napor, da bi se dotipal do neke sintetične formule svojih dojmov in doznanj in baš neuspešnost teh poskusov je rana, iz katere v duru vro najboljši stih tega razdobja. Krležo je že vsega obvladala ona panična zona, ki ga poslej ne bo več spustila in ga bo zmerom silila „gledati Crno gdje nad nama leti“. Zato so „Pjesme“ knjige silovitega zloma iluzij, knjige „Crvenog Apsurda“ in skrajnega odklanjanja civilizacije. Ta mržnja je še naglašena s strastnimi izbruhi revolucionarnosti, ki se povzpno včasih do nekega inferalnega veličastja:

„Jednoga će dana krvavo jutro svanuti!
 Jednoga će dana crljeni vihor planuti!
 Sverazorni će ritam po ulici da ori:
 Gori, gori,
 kugla nebeska gori!“

Omenjeno, s to razdornostjo vzporedno iskanje nove sestavnosti je, še stopnjevano z nekaterimi močnimi metafizičnimi poudarki, idejno ogrodje „Lirike“. Tu je pritiran pesnikov napor v tem pravcu do divje napetosti. Nekateri pesmi nosijo nekaj apokaliptičnih, povsem kranjčevičevskih prividov („Poslednji sud“), nekaj silnih izpovedi vélike zagate sodobnega človeka, nekaj gromovniških krikov prometejske boli razmajanega veka. „Lirika“ je antena duhovnih valovanj, iskanj, padcev in triumfov vesoljnega človeštva:

„Ja sam danas čovek globa.
 Pedeset hiljada antena
 nosim u ruci kô koplja.“

Neizogibnost takega položaja je nihanje med orjaško borbo z božanstvom in s tostranstvom; Krleževo uporništvu se pne v svoj zenit. Zato prihaja slednjič vendar do obupne in kljubovalne vere v človeka: „Globus je moja vera! Globus! Globus!“ Ta sinteza nikakor ni miselno dognana, sestavna; je plod one popolne izolacije v lastni človeškosti, ki je nujnost pesnikovega osvobojevanja iz vseh družabnih in duhovnih sistemov. Zato je daleč od logike, saj je zrasla prav iz onih raznolikih,

celó protislovnih prvin, ki se edine z nekim čudnim sosledjem družno spajajo v tej poeziji. Osnova te sprave zato ni končno smiselno dognanje, marveč razkol.

Vse te zbirke loči od „Knjige pjesama“ razmeroma dolga doba dvanajstih let. Zato predstavlja ta knjiga — obenem s pesmimi, ki jih je Krleža objavljala v zadnjem času po raznih revijah — samosvojo skupino in dosihmal končni člen te lirike. „Knjiga pjesama“ izpričuje veliko rutino; ž njo je zvezan svojevrsten artizem, ki pa pogostoma ni čuvstveno podprt. Z nekaterimi izjemami so to meditativne, miselno ubrane pesmi, znatno bolj udržane nego vsa predhodna poezija, in tekoče včasih že po preočitnih tirnicah avtorjevega svetovnega nazora. Posledica tega je ponekod pesniško neustrastni in pretehtani odtisk stvarnosti, ki jemlje ob premajhni čuvstveni prožnosti stihom njihovo liričnost. Vendar je dal Krleža tudi tu nekaj klenih pesnitev, ki so dokumentaričnega pomena in težke slike netopirskega plahutanja naše dobe. Socialni moment je prvikrat dobil dovršeno obliko. Značilno je, da nikoli ne prehaja v prevratnost, ampak je nežgoč, slikarski, včasih že nekoliko programski. Ta socialnost v bistvu ni samoroden smoter in se zmeraj preliva v osnovno barvo te knjige, v njeno suvereno nastrojenje zgrešenosti modernega žitja in popolne nepremostljivosti prepada med človekom in proizvodom njegove tisočletne muke, da bi si izven prirode zgradil drug dom. Tako je „Knjiga pjesama“ katekizem toneče civilizacije, ki jo razčlenja Krleža z ledeno, zavestno umirjenostjo, za katero taji svojo ogromno bolečino, ki se samo tu in tam sprosti v diskretnem, verlaineovskem stoku:

„Sve više sam, sve lude sam, sve tude i sve tužnije,
sve tamnije, sve sramnije, sve biva ružnije.
Sve hladnije, sve gadnije, sve ledenije,
samoća prazna, jesenja, a biva sve jesenije.“

Središče najnovejše Krleževe lirike je sploh omenjeni problem človeka brez tal, sužnja faraonske civilizacije; problem „sinova tehnike i strašnoga davla rapida“:

„I tako smo eto pali u Crno preko glave
i duša nam je umorna i sita
i lirike i dinamita.“

To žalostno, včasih donkihotsko postavo obkrožajo mrtve stvari, polugasli spomini, boleznj, v njej pa rujejo temne, pogubne sile:

„Razlistava se naše ja u nama
i sve je mučno gorko rovanje;
opajanje i tlapnja, ludo trovanje,
trajanje u tmjni i jalova tama.“

In summa summarum je smrt:

„Preda je vremena tanka, od paučine tanja,
na niti visi smrtonosna sanja.
Mirisanje smrti strava gnjila
u treperenju mesa, u kucanju bila . . .“

3

Osvajalnost te lirike je v prvi vrsti zasluga iskrenosti, elementarnosti in jakosti čuvstva. Zato je Krležovo pesništvo v svojem polnem naponu tolikanj daleč od običajne narejenosti podobne lirike; odtod tudi njegova prodirnost, ki zajame neusmiljeno tudi najbolj nepristopnega bralca, da se poglobi v njegovo bridko aktualnost. Krležovo dojetje življenjske danosti je tako živčno in pronicavo, da je pritirano že do roba svobode osebnosti, da postaja ta izvirna občutljivost že njen organski kategorični velelnik. Krleža reagira na vsako neskladnost z najsilnejšim čustvenim krčem in nujna posledica take notranje vzročnosti je srdit odpor, zvonjenje na preplah, strašni in glasni j'accuse. Ta protest razpada na trpno in tvorno, na pasivno-nihilistično in na aktivistično plat.¹ Mnogokrat pada Krleža v neko domala dekadentsko onemoglost, v skrajno pesimistično razdornost, ki je nekakšna nevrotična bolehnost njegovega talenta. Tu se je skrčilo uporništvu v popolno nemoč; dejanstvenost, s katero se pesnik tako zagrizeno bije, se vzpenja pred njim ko ogromen in neizpodbiten fait accompli, ki je zasenčil sleherno možnost preporoda. Posledica tega je samó še ogorčena odvratnost in zanikavanje:

„A sve je laž. Laž grozna. Ni crna ni bijela.
Laž barikade — knjige — riječi i raspela.
I ničega nema. Ni boga ni vraga.“

Takšno razkrajalno, negativno stališče je zasidrano v čistem čuvstvu in njegovi intuiciji; zato je ta razdornost umetniško utemeljena in upravičena; vsak Krležev ugovor, slednji krik je posut s kapljami žive krvi, iztrgal se je očitno iz skrajno trpeče duše in je zaradi tega odkritosrčen in prepričevalen. Te vrste stih, ki niso izklesani, ampak flagelantsko izbičani, odkrivajo ves strašni napor tega duha, ves okrutni proces njegovega ustvarjanja in ž njim zvezano lepoto vélike tragike. Zaradi te čustvene pristnosti se dojmi mnogokrat omenjeni trpni Krleža pristrčneje kakor njegov tvorni dvojnik. Prvi je v vsej svoji strtosti, v svojem pohabljenem snu človeško veren, medtem ko pada aktivistični Krleža

¹ V. Bogdanov: O Krležinu umjetničkom stvaranju. „Hrvatska revija“, 1932. 1. do 3. štev.

— z izjemo poezije o prirodi — v svojem hlastnem beganju za mesijanizmom vse prevečkrat v programatičnost, v neko znano sodobno sholastiko, v graditev sočasnega babilonskega stolpa. Nasprotno pa dviga prav skrajna splahnelost običajne borbenosti trpnega Krležo do njegove pesniške dozorelosti in etične kristalizacije.

Krleževa lirika je docela brezosebna, njena dinamika je povsem centripetalna. Krleža ni subjektivist, solipsist, vsaj v običajnem, doslovnem pomenu besede ne, niti v svojih pesmih iz prirode. Odtod tudi popolna odsotnost osebno obarvane erotike. Vse to daje temu pesništvu tako ostro svojske poteze, da ga kot celoto ni mogoče uvrščati v nobeno pesniško strujo. Ta svojstvenost je delna posledica prav izvirne zakritosti pesnikove osebe, ki je svojemu predmetu čuvstveno prisotna do skrajne boli, a se je potajila za povsem določeno, navidezno razdaljo. Drugačen odnos do gradiva je v tem primeru vobče nemogoč. Ona groza, ki je ob vsej vsiljivosti uporništvu vendar najodločilnejši usmerjevalec te lirike, je tako mrka in jedka, da bi se njen sproščeni, osebni krik nujno ubil v grozničavo in nerazumljivo jecljanje. Zato je Krleževo hladno, anatomsko ugotavljanje, za katerim skriva svoj spačeni obraz, vedno svojevrsten beg iz samega sebe. Spričo dejstva, da je ta umik v stvarno fotografijo Krleževa slabost, ki ga zavaja v nepreživljeno dekoracijo, dobiva ta lirika obeležje globoke tragičnosti in to je nov donos k njeni človeškosti.

Kljub vsej socialni nadarjenosti Krleža torej ni integralno socialen pesnik. Krog njegovih tovrstnih motivov je jako ozek, razumsko zaokrožen in vrhu tega se je pojavila izrazito socialna pesem šele v poslednji dobi ter je kvantitativno v manjšini. Krleža ni razen tega nikdar segel čez omenjeni umski okvir svoje družabne poezije, ni se mu čuvstveno dovolj približal in ga zato umetniško še zdaleka ni izčrpal; tako zaostaja tudi kakovost te vrste pesmi za Krležino drugorodno liriko. Posrečeno obdeluje Krleža socialnost le toliko, kolikor je posledica ali vzporednica onega poloma celotne civilizacije, ki je osrednji problem njegovega tvorstva. Kajti ob vsem socialnem čutu je Krleža v bistvu prav za prav vizionar in fantast; njegov odnošaj do modernega življenja je v najgloblji pristnosti čisto romantičen. Tako bi ga krstil ne za socialnega pesnika, marveč za poeta propadajočega kontinenta, civilizacije v zatonu.

Drzna, do skrajnosti napeta dinamika te lirike bi izsesala vsak količjak plitvejši talent. S pravo srbskohrvatsko, barbarsko polnokrvnostjo in onim neobzrdanim, nervoznim trganjem ustvarjanja, ki izredno spominja na Kranjčevića, kipi Krleževa tvorna slà dokajkrat že do zadnjega

roba napora, že skoroda čez izrazne možnosti; prav to soustvarja višku te lirike najmočnejše naglase. Slednja Krleževa pesem je prelom zase. Označuje ga tipično slovanska nevrotičnost, ki se javlja v sunkoviti zaporednosti sangviničnega čustvenega plimovanja, porasta in oseke. Ta način ustvarjanja mu je postal že vrojen in edino adekvaten. Vendar je baš zato psihološko nujno, da bi zavedla Krležo najmanjša splahnelost tvorne strasti neizbežno v gol konstruktivizem. Kajti njegov pesniški svet je tolikanj samobiten, da mu je moral zgraditi povsem izvirno izraznost, katere moč je ob vsej posebnosti in napetosti ustvarjalnega gona edino popolno sozvočje ž njim. Neko jamstvo Krleževega talenta je dejstvo, da je vzdržal takšno ogromno breme že tolika leta na kolikor toliko isti ploskvi. Vendar se zdi, da je njegova lirika že dosegla svoj vrh in se na njem ustalila. Prav ta statičnost pa pomeni morda hkrati že upad. To zadnje razdobje naj bi bilo najzrelejša stopnja. Vsaka umetniška zrelost pa je v nevarnosti, da ji kmalu sledi padanje čustvenega napona in zato je prav na področju lirike njena preizkušnost vedno dvorezna. Kajti najbitnejše življenjske resnice so čudovito preproste in zato je baš govor o njih tako kočljivo početje. Če so šle skozi razbeljenost ustvarjajoče emocije, se v tem mističnem procesu pomlajajo v sodobnost v vseh dobah, kadar pa se jih ta živa voda ni dotaknila, se nujno razblinijo v konvencionalnost. Tega nočem raztezati na Krležo; vendar je dejstvo, da nekaterih njegovih, zlasti poslednjih stvaritev ni spočelo vsemogočno čustveno vrenje, ampak da so potekle iz racionalnejših in umetniško manj opravičljivih virov. To je zaznatno posebno ondod, kjer podlega pristna lirska nujnost avtorjevemu svetovnemu naziranju. Odtod prisiljenost, ohlapnost in nepreživljenost nekaterih tovrstnih pesmi. Njih iskrenost je očitna in umstveni delež je navzlic artistski spretnosti velika zavora. Razen tega zavaja Krležo pomanjkanje avtokritičnega čuta dokajkrat v nekakšno akustično igračkanje („Tvog glasa glas se glasa glasnim glasom“), včasih pa celo v neestetičnost:

„Cerimo se kao kavez pijanih majmuna . . .
 Jedan pjeva prazne lirske pjesme.
 A jedan na glavi nosi rogova devet grofovske krune.
 A jedan rogova devet od žene i trune.“

Zdi se, da se je ob takih trenutkih Krleževa bol zadušila v lastni jedkosti. In prav ta nenadni živčni krč se mi zdi poglavitna hiba njegovega talenta.

4

Nemara je dosegla Krleževa lirika najvišjo ravnino v pesmih o prirodi. Hrvatski značaj je — kolikor je vobče možno sintetizirati po-

jave tako tvegane stalnosti, kakor so psihofizične komponente celih narodov — še v precejšnji meri neobdelan, mlad, novobarbaski. Takšno obeležje nosi večina hrvatskih pesnikov, katerih idejni svet je ohranil to čustveno prvobitnost ob vsej svoji kompleksnosti. Najznačilnejši odtenek tega svojstva je čudovita naravnost razmerja do prirode, silno neznatna razdalja med njo in človekom. Ta paganska sorodnost je enako enovita v vsej svoji prvotni goloti (Nazor) in pri največji erudiciji (Vidrić) ter je tudi najodločilnejša vrednota Krleževe lirske dednosti; v njem je celo stopnjevana do neke barbarsko močne arhaičnosti. Krleža, ki si je sam nadel zgovorni vzdevek „poganin XX. stoljeca“, se izživlja ves v elementarni svežosti svojih neiztirjenih nagonov in v njihovem intuitivnem doumevanju najsubtilnejših utripov božjega stvarstva. Prirodnost mu je, gledana pod zornim kotom njegovega življenjskega ideala, utelešenje onega neponarejenega in pravičnega, v nekem pogledu nietzschejansko zamišljenega reda, ki je zadnji klic njegove lirike. Zato je proniknil Krleža, ki je vzlic vključenosti v bolno sodobno okolje zdrav in prvotno močan, v skrito prepletanje silnic, ki vežejo prirodo s človekom, kakor malokateri naših pesnikov in prav to je ena najklemenjših vrednot njegovega pesništva. V njem živi zato narava v panskem razmahu, v zvrhani nabitosti. Odtod silna nasičenost njegovih podob iz prirode; Krleža sploh ni dostopen njenim umirjenim odtenkom, zmožen je, inspirirati se samó v njenih ekstremnih stanjih, le na obodu njenega snovanja. Ta občutljivost za poudarke sile in polnote mu je tudi vdihnila izraze „prastrast“, „prasnaga“ in „nadživot“; odtod tudi njegova pogostoma divja apoteoza podviga in dejanja, ki prehaja ponekod že v čisto barbarski destruktivni zanos. Krleževa čustvena orginalnost in dionizijsko, neekonomično kipenje tvorne strasti ustvarjata posebno mladostni liriki izredno melodiko in neko preprosto, vprav helensko himničnost:

„Thalatta! Thalatta!
 Ljiljani se njišu.
 Katarakti srebra niz kosinu zvone.
 I imela kaplje, i uljici cvatu.
 I valovi mirišu . . .
 Orlovi u modrom ništavilu ronc
 nad pučinom kruže galebova jata,
 thalatta! Thalatta!“

V tem svetu je „Pan“ utelešenje popolnosti in nositelj neke mitske prasile. Njegov nasprotnik je civilizacija, ki jo je Krleža poseebil v pojem „bog“, ki mu je dal tako neki docela posebni pomen. Ta „bog“ je predstavnik izrojene sodobne duhovnosti, njenega mračnjaštva, gnilega for-

malizma in konvencionalne sužnosti. To božanstvo, ki „za nas kacige kuje, šljemove i koplja“, zove Krleža, „kljasti Bog“ in celó „demonški tamni Bog“ ter „Mrtvac-Bog“. V nasprotju s tem negativnim polom živi „Pan“ vsevdilj kot neizčrpen elan vital Krleževe poezije, kot vrecel onega idealizma in optimizma, ki se skriva kljub vsemu na njenem dnu. To občutje je podlaga velikega dela te lirike; zategadelj je povsem zgredena trditev o nekem njenem izključnem nihilizmu.

Nad vsemi „letargičnimi, mediteranejskimi“ lažmi, nad Krleževim svetom „laterne magike“ pa ostaja vendarle neka poslednja obstojnost, neko najvišje božanstvo, ki ni „Bog“, marveč „Smioni, Silni Netko“. To fiktivno bitje je docela pagansko zamišljeno, je nekaj sorodnega grški usodi-moiri. Nasprotje med Krleži vrojenim panteizmom in med pojmom o osebnem najvišjem bitju, tej „crvenoj Apoteozii i poslednjem Autoritetu“ je skrajna ost njegovega napora in upora: borba z božanstvom. Problem božanstva muči Krležo že od nekdaj; v njegovi zgodnji pesmi je še ves zastrt v nezamotane slutnje, prvo osvetljenje razuma pa dobiva ta proces v „Pesmih“ in „Liriki“, kjer mu dodaja nove silnice in njegovo problematičnost prav civilizacija s svojim večnim razkolom med idejo vsebitja in množicami tostranskih, ponarejenih in mrtvih božanstev, ki so dobila pri Krleži strahotnost azijskih malikov. Demoničnost Krleževega odnosa do božanstva ustvarja spet tisto nad vse značilno razklanost, ki je postala že tajno notranje pravilo te poezije. Krleževa borba z božanstvom je včasih čisto prometejstvo, včasih spet protiolimpski boj prvobitnega Giganta, ki mu daje moč preprosto silna Geja, priroda, „Globus“. Krleža se upira božanstvu, ki ga muči prav s tvornostjo, ki jo je vsadil vanj; v takih trenutkih ga zove:

„O Svijetli, o Sunčani, o Nacereni, Grozni!
Ti goriš kao grm in pjevaš kao Rabbi!“

To drgetanje genija, boj med njim in človekom nosi nekaj tipično kranjčevičevskih potez in njegov najvišji vzpon je vprašanje, ki se je rodilo iz globin skrivnostnega logosa božanske bolečine:

„Zar nemaš plohe druge,
već mene?
Čedo bola i sjenu trule duge!
O, zar i u Tebi bjesne nevidljive sile...
Zar trebaš Nekog, tko da te dojmi, Bože,
kad razdiru Te dusi Tvog ludog nadahnuća?
O Ti, što si kô munja se goruća
između gomila ljudi
u moje zabio grudi,
zar i Tvoja duša hoće od bola da poludi?“

Civilizacija, ki časti svoja božtva po fetišistično in brez globine, se je doteknila tudi tega najvišjega intelektualnega napa Krleževe poezije. Krleža, „hromo jagnje pakleno“, ki „rogovima lomi okovana vrata... i razbija sakramente i kovčge od zlata“ se ob tem malikovalstvu dvigne ponovno in kliče z mefistofelskim licem:

„I to je vojska tvoja, Gospodine, Gospodine, Gospodine!
Nariču ti zvona pjesmu maglenu.
I guta crkva Tvoja mrtve gomile.
I hrani se tim gnjilim mesom...
Gospodine, Gospodine!
Ja hromi djavo tvoj, ja znamem tko si!“

Tako je plod tega kozmičnega boja negativen; absolutus je Krleži sredi civilizacije vobče nepristopen. Edina dognana podoba vsodrešujočega, vsemogočnega božanstva v vsej njegovi poeziji je vezana na prirodu in ponazorjena v njej, seveda v njeni najsilovitejši stopnji, v triumfu dneva. (Sklep „Treh simfonij“.) Ta bog je demonična zmes titanstva, prometejstva, luciferske moči in krščanskega odrešeništva lju-bezni, je „Lučonoša, demon, bijes i Hrist“.

Pripev splošnemu vzdušju Krleževe lirike je izredno poudarjeni moment grozotnosti, ki ji je postal že organičen. Iz prvotne primitivnosti je zrasel sčasoma v čisto poduhovljeno podnastrogenje te lirike. Ta strahotnost, polna zloveščih napovedi in spremljajoča njen stalni refren, pričakovanje občega poloma, je ena bistvenih pesniških lepot Krleževga pesništva. Ta naklonjenost tovrstni sceneriji je v ostalem vidna v njegovi celotni literaturi, svojo prvotno in polno fantastiko pa je mogla izživeti prav v liriki. Tu se družijo z ono nekam otroško domišljijo, ki je postulat vsake prave poezije, tu odkriva za vnanjim videzom stvari vedno neke usodne pravljíčne vzročnosti; Krleži je stvarnost samo platno, na katero projicira podmolško snovanje bajeslovnosti. Te onostranske sile šele dajejo življenjski vnanjosti zvezanost s sestavnim žitjem vesoljnosti, človeku pa njegovo mesto v stvarstvu. Prav razvitost čutil za ta svet izvenstvarnosti ustvarja tej liriki večji del tistega romantizma, ki je ob vsej modernosti vendar njena bistvena sestavina.

Krleža je zmožen ustvarjati edinole v nasprotjih; v malone paradoksalni raznihianosti med podzavestnim in animalnim optimizmom Pana in med prav tako skrajnim pesimizmom Krleže civiliziranca; med razdornostjo in dejavnostjo; med včasih že skoro mefistofelskim in spet čisto idealističnim pojmovanjem človeka; med slutenjem splošnega pogina in med tihim spoznavanjem nekega daljnega kozmičnega soredja; med muzikalnimi in slikarskimi, artističnimi in verslibrističnimi mo-

menti. Vse to je vnanja oblika neke tragične nesomernosti pesnikovega značaja, njegovega dualizma, ki je plod onega defekta, ki ga je nujno morala doživeti njegova barbarsko enovita in prvotno zgrajena narava v svojem orjaškem spopadu s civilizacijo. Ta vitalni problem je za Krležo poeta v veliki meri ploden, je pa hkrati tudi vzrok raztrganosti, neustaljenosti in razdraženosti te lirike, ki se prav zavoljo njega ni mogla dogrebsti ne do kake vidričevske umirjenosti ne do fascinirajoče revolucionarnosti kakega Bloka. Ta dualizem je tudi hrbtenica Krleževega ustvarjanja samega; odtod njegova boleznost, ki je pritirana domala že do fizičnega trpljenja.

Tako je Krleža, v katerem „klikcu pijane vojske nagona, / i bore se kraljevi i sveci i bela plaču deca“, „olimpijac u pjesačkoj koloni“ kalne sodobnosti, pesnik naših življenj, naše kulture in verni simbol njene razklanosti.

5

Ta lirika, spoj naturalizma, impresionizma, simbolizma in ekspresionizma z nekaterimi romantičnimi prvini, se še ni dotipala do sinteze teh raznostrokih smeri. Krleža, ta kaotični talent, še ni dosegel one najvišje stopnje tvorne razbeljenosti, ki bi bila močna dovolj, da bi zgnetla vse omenjene elemente v celoto, v novo, svojstveno pesniško zakonitost. Ali je takšna sinteza možna in v kolikšni meri, to je Arhimedova točka Krleževe lirike in njene specifične umetniške dovršenosti, morda njena bodoča totaliteta, morebiti pa tudi najkočljivejša opasnost. Danes je njena končna beseda še zmerom vprašaj. Krleževa lirska pot še ni dosegla poslednje postaje in zategadelj bi bilo skoroda prezgodaj, odločiti že sedaj o mestu te kristalizacijske točke. Ako pa pregledamo to poezijo, kakršna je ta čas, če se opremo na prej označene razvojne stopnje, in ako vzamemo za merilo količino čistega lirizma, se nam razkrije njeno umetniško težišče nesporno v zgodnji, mladostni dobi „Pana“ in „Treh simfonij“.

Krleževo pesništvo je strgalo krinko smisla z onih temeljnih besed, ki so bile nekoč nositeljice vse bitnosti in vsebine življenja, ki jih je pa sodobnost papagajsko podedovala in je na poti čez trhli most tradicije izgubila njih pomen. Tiste besede, ki so dandanes samo še tajitve strašne praznote veka, je Krleža najsilneje razbožanstvil baš v svoji liriki. Vsota njene idejne globine in umetniške višine je prav to metanje z altarjev in njih čiščenje. Ostala Krleževa literatura opravlja ta posel v konkretnem svetu, v duhovnem pa bojuje ta boj njegova poezija, ki je bolj nego dramatika ali pripovedništvo — vsaj Krleževega kova — sposobna pronikniti do tistih metafizičnih osnov človeka in časa, katerih posledica je

šele dejanstvenost. Krleževa poezija pa ima pred njegovim drugovrstnim tvorstvom še eno prednost: ž njo je dal povsem novo, živo, sodobno in poglobljeno pojmovanje prirode, dvignil je človekov odnos do nje v zveznost z vsemi mnogoterimi problemi, ki so breme in rešitev današnjega človeka. Ob tej vrednoti dobi Krleževa revolucionarnost neko veliko sorodnost z zgodovinskimi prevratniki, z ono vrsto razdornosti, ki daje z odstranjevanjem okostenelih življenjskih oblik pogoje za nov napredek. V tem smislu je Krleževo razkrajanje puhle egocentričnosti našega veka podobno nekdanjemu rušenju onega geocentričnega sistema, ki je omejil tedanja obzorja na srednjeveško nedejavnost in mračnjaštvo.

OBRAZ V MEDALJONU

FRANCE BEVK

Pripovedujem — je začel s strastnim, poudarjajočim glasom, polagaje izredno važnost na vsak zlog — kakor sem doživel.

Morda se vam zgodba ne bo zdela zanimiva. Morebiti se meni dozdeva važna le zato, ker je bila prva, ki mi je po letih neprostovoljne odsotnosti kakor teža legla na srce. In še nekaj povsem drugega, česar ne morem izraziti.

Dà, priznam, ko sem se vrnil iz ječe, sem bil v nekem oziru kakor dete. Štiri leta življenja — izgubljenega življenja, dasi ni bilo vsestransko izgubljeno — kaj je to! Res, za človeka, ki je še mlad in se je komaj komaj izkopal iz pleníc prvih sanj, to ni mnogo. Posebno, če živo čuti, da je bilo vse to le grenka priprava in da se pravo življenje šele prične.

In vendar! Zdelo se mi je, da sem se nenadoma otrešel navidezne smrti. Še danes se mi to pozna. Ne samo po obleki, po načinu, kako mi rasejo lasje, ki jih ni mogoče navaditi na prečo, ne le po zadržanju in po besedah, ampak predvsem po strastnem, žejnem opazovanju vsega, kar me obdaja. Podoben sem potniku, ki je prebral vse knjige o neki deželi, si ustvaril o nji čisto določno predstavo, a zdaj je prišel, da primerja. Začuden sem. V štirih letih bi se svet ne mogel kdovekaj spremeniti, a vendar . . . Sprva sem mislil, da me je bil zapustil spomin in sem mnogokaj pozabil, ostanek pa se mi je v samotnem razmišljanju pomešal s predstavami domišljije. In vendar ni tako. Predstave o življenju, ki sem ga prej poznal, so se mi ohranile za čudo nedotaknjene in nespačene. Spremenila se je le okolica — mislim ljudi in okoliščine, ki so jih ustvarili ali so jih dali ustvariti — kakor da sem bil odsoten desetletja.

Nikoli nisem zametal vprašanja kruha — dasi mi ni bilo prvo, bil sem še mlad — a zdaj sem se zgrozil nad njim. Ne oblikuje zgolj vnajnega, ampak tudi notranje življenje, dela čudeže, ki me jih je strah. Srečujem ljudi, ki so bili, da bi se jim bil odkril, tako ponižane in plahe, da se še misliti več ne upajo na tisto, kar jim je bilo nekdanje sveto in za kar so bili pripravljeni dati življenje. Hudo mi je v tej zvezi govoriti o očetu. Pozdravil me je s solzo v očeh, a je skril žuljave roke, ki jih je nekoč s ponosom razkazoval, kakor da so od nečesa oskrunjene. Nekaj besed, a nato si nisva imela nič več povedati, dasi sva nekoč govorila ure in ure. Molčala sva.

Po vnanjem videzu je med nama ležalo stoletje. Prepad do osrčja zemlje. Toda njim se je zdelo vse to naravno kakor solnce, dež, svetloba in tema. Danes to razumem. Stopnjema so doživljali, notranji obraz jim je skrepenel v temno, brezoblično snov kakor lava na zraku. Jaz tega prehoda nisem doživel. Med preteklostjo in sedanostjo zija razpoka. Moral bi jo preskočiti. To mi je bilo težko, ker sem človek, ki si še vedno domišljam, da mi je malenkost, naložiti usodo sveta na svoja pleča. Da, morda je ta misel v tem trenutku predrzna, celo blazna. A kaplja je, ki dolbe skalo. Nič več, nič manj. Dovolj. Bridko na tem je le, da sem vsa ta leta v mislih korakal naprej, naprej, a zdaj vidim, da je svet vrtel v nasprotno smer. Tuja sva si, kakor si nisva bila še nikoli.

V tistih prvih trenutkih me je to huje peklo kot danes. Zaprl sem oči, da pozabim in se zopet zberem. Hotel sem se zamamiti z drugim. Vsaj za trenotek . . . V štirih letih sem se trudil, da zatrem v sebi vse nagone, ki človeka, ki hoče živeti samo enemu, motijo in ovirajo, a se mi to ni posrečilo. Včasih je tragično, da more biti človek samo človek, nič drugega kot človek. Ne! Nisem si na jasnem. Zakaj zopet se mi zdi, da ima prav ta tragika posebno slast in je obsijana z nekim togim veličastvom. Bodi že kakorkoli.

Opazil sem, da se nehote oziram za ženskami. Trajna moška družba, naj je še tako izbrana, človeka posiroví. Naredi ga čudaškega. To sem živo občutil. Toda ni bila zgolj želja po plemeniti nežnosti, ki mi je blodila dušo. In ne le lahkoživje, ki se mi zdi človeka nevedno. Biló je nekaj drugega.

In kakor se puščavnik v trenutkih izkušnje spomni na Boga, sem se jaz spomnil na svojo prvo ljubezen. Ljubezen, ki se je bila že izdišala ko šopek — dasi ne popolnoma — še preden so mi naredili okove. Pa morda je bilo prav tako. Večkrat sem mislil na to. Če bi mi bila Mara pisarila in bi jaz umiral od hrepeneja po nji — kakor so mnogoteri umirali po ženáh, otrokih in ljubicah — bi bila moja muka še hujša. Morda

je bila zdaj njihova radost večja, zakaj jaz nisem imel človeka, ki bi mi bil položil glavo na prsi in se mu do dna razodel. V vsem, v dobrem in v slabem.

In vendar se ob mislih na Maro nisem docela iznebil nekih temnih želj. Premočan je bil človek v meni, drgetal je kakor zver pred naskokom. Le da ni več iskal, oklepal se je določene podobe... Ali se je Mara poročila? V resnici, prve dni nisem vedel, če še živi. V nekaterih trenutkih sem si celo želel, da bi bila daleč proč. Morda zato, da bi ohranil neoskrunjen spomin na tiste dni, ko me je tudi ona malce ljubilila. Vsaj gledala me je tako. Toda prva cvetica, ki sem ji jo dal — danes bi tega ne mogel več storiti —, ji je zletela iz rok. Imela je že fanta. Sramoval sem se — v tem trenutku se čudim, da se more kedo za kaj takega tako sramovati. In sem jo tudi rahlo zaničeval. Njen fant je imel službo, a jaz sem bil ničla. V svoji užaljenosti in ničemurnosti sem bil zatrdno uverjen, da me ljubi, le ker ji ničesar nisem mogel nuditi, se je oslonila na drugega. Če bi ne bil strastno verjel, da mora zmagati srce nad razumom, bi si bil prihranil drugo sramoto. Tako pa si je nisem. To me je streznilo.

Nekaj mesecev za tem so se zaprla za menoj z železjem okovana vrata. Ne rečem, da nikoli nisem mislil nanjo. Morda zelo pogosto. Tako gorečih občutkov ni mogoče tako zlahka pozabiti. A moja misel nanjo je bila zmeraj čista, podobna pomladni pesmi. Ali nežnemu cvetju orhidej. Želel sem ji srečo. Verjel pa sem si, da sem jo pozabil.

Šele zdaj — po štirih letih — sem se zavedel, da je nisem mogel popolnoma pozabiti. Le grenek občutek poraza je bil medtem izginil. Zadrževal sem se, a nisem se mogel premagati, da bi ne bil vprašal po nji. Še je živela. Ne, ni bila še poročena. Njen fant je na tujem. Kje, nisem vprašal. Sploh nisem nič več vpraševal.

Nisem je iskal. Morda bi se je ne bil drznil niti pozdraviti in nalogovoriti, če bi jo bil srečal. Pomagal mi je slučaj... Šivilja je, nima staršev, zdaj stanuje nasproti naše hiše. Tega takrat nisem vedel. Ko sem nekega jutra odprl oknice in pogledal na cesto, sem jo uzrl na nasprotnem oknu. Tam je stala s šivanjem v rokah in me gledala. Nič začudena, saj je morala vedeti, da sem že doma. Biló je videti — morda si domišljam — da me je čakala. Tega nisem pričakoval — a nasmehnila se mi je in me pozdravila z zgibom glave. Odzdravil sem, vrnil nasmeh, dvignil roko — Bog ve, kaj sem hotel z njo — in sem jo nesel do las. Vsega me je zmedlo. Občutka, ki je sledil, sem se nekako sramoval, kakor se sramuje brezverec religioznega čuvstva, ki se mu nenadoma pojavi ob spominu na mladost.

Blodil sem po hiši, kakor da zbiram svoje zmedene misli. Zopet sem stopil do okna, a Mare nisem več videl. Pač. Le del glave, oblo počesane temena, ki je štrlela izza okenskega okvira in rahlo nihala pri šivanju. Ob slednjem vbodu.

Nisem mogel upati, da bi jo srečal, a sem s tem namenom stopil na ulico. Mestece je bilo v dopoldanskih urah kakor izumrlo. Troje otrok pri igri — še zdaj jih razločno vidim — in ženska, ki je točila vodo. Zmeden sem se oziral, kakor da ne vem, kaj bi.

Tedaj je stopila iz hiše. Bila je nekam zmedena, le za silo opravljena. Na njenem krilu so bili še sledovi kratkih nitk, ki zanje gotovo ni vedela.

Obstal sem. Zdelo se mi je nemogoče, da bi me prej ne bila videla, Ali je bil to res le slučaj? Molčé sem jo primerjal tisti podobi, ki sem jo bil prinesel še s seboj iz ječe. Njeno slabotno, vitko telesce je bilo kakor poduhovljeno. Temnorjavi lasje so ji bili še vedno zvezani v kito. Na bledem obrazu ji je lepel izraz radovedja in plahosti. Vse na nji je bilo mirno, mirno, skoraj samostansko, le iz temnih oči so se ji usipale iskre strasti. Dà, zdela se mi je taka kot nekdanj. Vsaj ona se ni spremenila. Pač. Nekoliko. Drobne gubice na obrazu, bledica globlja, a hrbet rahlo usločen. Pa neka tegoba na ustnicah, ki je prej ni bilo. In iskre v očeh bolj žgoče. Užigale so me.

Premagoval sem se, začuda miren sem ji segel v roko. Še beseda se mi ni tresla. Zdi se mi, da sem govoril zelo pametno. Skoraj z očitkom me je vprašala, kako da je nisem prišel nič pozdravit. 'Pozdravit', je rekla, a se je popravila — 'obiskat'. Bil sem začuden; da me le pogled ni izdal! Rekel sem, da sem bil prve dni ves iz sebe, potreben počitka, a da pridem. Zagotovo.

Nato nisva vedela, kaj bi še govorila, kam bi krenila. Poslovila sva se, vsak zase nekoliko zakročila po trgu in odšla domov. Vzel sem knjigo, da bi bral, a nisem mogel zbrati misli. Najrajši bi jo bil obiskal še tistega dne. Naslednje jutro pa sem stežka dočakal. Delal sem se ravnodušnega. Zdi se mi, da se mi je to tudi posrečilo. Saj sem imel bogato šolo premagovanja za seboj.

Nekoliko v zadregi sem obstal za vrati in se razgledoval. Edina soba, ki ji je služila hkrati za kuhinjo, je bila kaj borna. Prišel sem iz ječe, a sem se zgrozil, da morejo ljudje stanovati v taki revščini. Pa ni bila le bornost, ki me je prevzela, ampak neka mrzlota in žalost golih sten. To je še hujše. Oči so mi begale — ali ni v sobi kaka slika? Izrezki iz modnih revij, razglednice. Dve Marini fotografiji — ena mi je bila že znana — s prisiljenim, okamenelim nasmehom na ustnah. Slike njenega fanta ni bilo.

Mara me je toplo sprejela. Kar ni mogla prikriti vznemirjenosti. Šivala je sedé ob stroju, skoraj ni dvignila oči, a je opazila vsako mojo kretnjo. Sédel sem bil k oknu, pri katerem je ona navadno šivala. Ozrl sem se čez cesto. Dà, res, s tistega mesta me ni mogla videti. Toda v steklu okna, ki je nekoliko viselo, me je lahko opazovala. Bilo mi je takoj jasno: prejšnjega dne je stopila na cesto z namenom, da me sreča.

Pogledal sem jo. Roka, ki je vbadala, se dvigala do glave, je opisovala rahel lok; bila je razburjena. Na ustnicah ji je počival težko izrazen nasmeh . . . Nehote sem se potopil v misli. Ali se ji je porodilo čuvstvo do mene? Morda pa ima še vedno fanta, a je postala tako propala? Tiste dni sem marsikaj slišal o propalosti deklet. Poslednje bi me ne navdalo le z gnusom, bolelo bi me. Pomračil sem se. V teh mislih se dolgo nisem zavedel, da preveč molčim. Zdramil me je njen pogled, da sem se zdrznil.

„Mara, pripoveduj mi kaj!“

„Ti meni pripoveduj. Ti si več doživel.“

„Jaz bom naglo pri koncu. Iz dneva v dan enako življenje. Tu ste več doživeli. Saj vas skoro več ne spoznam.“

Zdelo se je, da bi mi res rada nekaj povedala, a zaman zbira besede, ne more začeti. Vzdihnila je.

„Potem“, je rekla.

Hitela je šivat, a se je vsak hip zmotila. Da bi ne bilo tako tiho, sem začel pripovedovati. Vse križem, kakor je nanoslo. Stvari, ki sem jih bil tiste dni že stokrat ponovil. Besede mi niso šle od srca. Čutil sem, da je vse to pripovedovanje v bridkem nasprotju z najinimi občutki. Misli so bile drugače. Posebno moje. Mare nisem mogel razvozlati, ostala mi je uganka kakor pred leti. Nenadoma sem končal.

„No, zdaj pa ti.“

„Kaj naj ti pripovedujem?“

Ustnice so ji zadrhtele, kakor da ji je strašno težko začeti. Nato mi je povedala nekaj novic o porokah med fanti in dekleti. Večino sem jih že slišal, a take stvari me že od nekdanj niso zanimale. Čemu mi to pripoveduje?

„Zdaj je vedno manj porok.“ In je umolknila.

Prav rahlece se mi je posvetil smisel njenega pripovedovanja.

„Pa zakaj?“

„Saj ni dela. Kako pa naj ljudje žive?“

Molčal sem in zrl v okno. Njen pogled sem čutil na svojem licu. Po cesti so odmevali koraki delavcev. Slišal sem jih le napol. Pogledal sem jo, a ona je sklopila veke, kakor da se je prestrašila.

„Pa ti — ne živiš?“

„Saj vidiš, kako“, se je trpko nasmehnila.

Zastrmel sem v njene od igel prebodene konice drobnih prstov. Šele tedaj sem tudi opazil, kako ji lezejo vkup ramena, Dà, dà.

„Se ne boš poročila?“

Stresla je z glavo, a nato se je napol očitajoče ozrla vame. Zaradi vprašanja? Bila je prilika, ko bi mi bila lahko povedala, če je imela kaj na srcu. Ustnice ji je skrivil čuden nasmeh, ki bi si ga bil mogel razlagati na razne načine. Molčal sem. Beseda mi je ležala na jeziku, a bil sem bolj plah kot pred leti.

Tedaj je segla z roko po sukanec, ki je ležal pred menoj na oknu. Oči so se mi kar vsesale v njeno drobno, belo zapestje. Zgrabil sem jo. Rahlo, a vendar s strastjo.

Ni se zavzela, kakor da je tega pričakovala. Niti najrahljšega giba ni naredila, da bi se mi izvila. Gledala je nekam v nedrije, a s prosto roko je pobirala koščke niti, ki so ji ležali na predpasniku.

V tistem trenutku bi ji bil lahko zašepetal besede kakor pred leti. Ne bil bi se čudil ne jaz ne ona. Toda bil sem jim že odrasel.

„Mara!“

Samo to. Dvignila je pogled. Skozi edino solzo, ki ji je počivala v kotu oči, so se ji usipale iskre, vsa se je tresla. Ni bilo treba besed. Le težko, ko da ji beseda lepi v grlu, je tiho izrekla:

„Kaj je?“

Kakor da noče in ne more razumeti in čaka le mojih dejanj in besed. V tistem trenutku se mi je zdela vsa moja. Skozi vsa ta leta moja. Kakor mnogi sem si domišljjal, da poznam žensko in človeško nrav. Do dna. Ne vem, kaj je bilo v meni močnejše, čisto čuvstvo do tega dekleta ali slà — vse se je bilo mračno spremešalo med menoj. Vroč sem jo privil k sebi. Obraz in lase sem ji obsul s poljubi.

Ni se branila, a mi tudi ni vračala ljubkanja. Oči je zaprla, iz prsi pa ji je v presledkih prihajalo rahlo stokanje kakor da trpi. Trepetajoča se mi je vdajala z vsem telesom in z vso dušo. Bila je ko brez zavesti in brez moči.

Sklonil sem glavo, da bi jo poljubil na začetke grudi, ki so ji bile silile izza jopice. Tedaj sem opazil pozlačen medaljon, s katerega me je pogledal znan obraz. Podolgovata lica, visoko čelo, črni lasje, rahla, zelo rahla, a zelo vidna žalost na ustnah in v očeh. Dà, to je bil on. Nekoč sva si bila prijatelja... Ustnice so se bile že dotaknile njene polti, ko so nenadoma obstale. Nisem občutil ljubosumja, ampak gnus. Na vratu nosi spomin na fanta, ki ji pisari — dà, gotovo ji piše, in ona

njemu — a tu se vdaja meni. In morda ne samo meni . . . Dvignil sem glavo in srdito stisnil usta. Obraz ji je bil blede, blede, a veke je imela še vedno zaprte. Prsi so se ji burno dvigale, kakor da težko sanja. Pahnil bi jo bil od sebe.

„Ali ti piše Albin?“ sem stežka izdaval.

Tedaj so ji prsa zastala, oči so se ji na široko odprle. Hip — pogledala je v nedrije. Zaprla jih je z roko, kakor da jo je nenadoma obšlo globoko sramovanje, in se mi je izvila iz rok.

„Piše“, je dahnila kakor začarana.

Še ni mogla priti k sebi. Gledala me je, kakor da se prebuja in me izprašuje. Moje oči so bile mrzle. In kakor da je uganila, kaj je v meni, se je v trenutku vsa zdramila, se zgrabila za glavo, a nato se je z rokama vrgla na strop in zajokala.

To me je prevzelo. Biló mi je, kakor da me zapleta v vrtinec samih ugank. Stopil sem po sobi, a joku nisem mogel ubežati. Bil sem zmeden, da nikoli tega. Ali bi jokala tako ob golem spominu na fanta, če bi bila propala? Zlezal sem vase. Prav na dnu sem našel stavbo uravnovešenih načel. Zgradil sem jo bil na razvalinah naukov svoje mladosti, oklepil sem se je s strastjo in neizprosno prerokov. In zdaj? Pred menoj je stal človek z bridkim nasmehom na ustnih, ki ga je gnala od doma beda in misel na deklo, ki ga je čakalo. Nekoč mi je bil prijatelj . . . Obtoževal sem sebe, ne njo. Zasmilila se mi je.

Obstal sem ob steni. S pogledom na njenih lasih sem grebel v tajen vzrok njenega zadržanja, ki more biti brčkone zelo preprost in zelo človeški. Ni več jokala na glas, le pohlipavala je. Ramena so se ji potresala.

„Kje je?“ sem jo vprašal prizanesljivo mehko.

„V Franciji.“

Zadržala je hlipanje, se dvignila in si obrisala solze. Okrenila se je proti meni, le blede, objokani obraz ji je topo strmela nekam v steno.

„Ali se ne moreta vzeti?“

„Kako?“ je vsa zagorela, kakor da se hoče z besedami maščevati za to, kar bi se bilo kmalu zgodilo. „Saj bi ne mogla živeti. Še sama sem mu nekoč poslala . . . Ne vem, kaj misli ta prekleti svet . . .“

In še in še. Iz nje je bruhala bridka obtožba ženske, ki si sama služi kruh in jo je bila sredi obupnega pričakovanja sreče premagala trenutna slá. To ni bil le krik po kruhu, bil je krik po otroku . . . Ozrl sem se v okno. Bal sem se, da naju ne slišijo na cesto. V tistem trenutku sem bil šibkejši od nje.

Umolknila je. Tišina.

„Saj on ni kriv.“

Drugega nisem vedel reči.

„Vem, da ne“, se je čudno zasmejala.

Ni se me upala več pogledati.

„Da bi videl, kakšna pisma mi piše... kaj se bere med vrsticami... o!“

Še me je rahlo zapeklo. Ne tajim, moja slabša stran je bila razočarana. A bil sem zadosti močan, da sem premagal samoljubna čuvstva. Približal sem se ji.

„Daj mi roko!“

Ni se umaknila, a obraz je obrnila proč in ni mi dala roke.

„Daj mi roko. Ostaniva si prijatelja.“

Segla mi je v dlan.

„Ne bom te več mogla pogledati.“

Ah, kaj!“

Več nisem znal reči. Stal sem pred njo in nenadoma občutil, da ne morem več strpeti v njeni bližini. Vsaj ne tistega dne. Moral bi znova priti, znova začeti, kakor bi nekateri ljudje radi znova začeli zavoženo življenje. Poslovil sem se.

Na stopnicah sem postal. Zdelo se mi je, da vedno manj razumem to žensko. In vse ženske. In življenje. Morda je vse zelo preprosto. Ne vem. Ob spominu na njeno tožbo mi je val ogorčenja zalil srce. Stisnil sem pesti. A bil sem sam. Toda že sama želja, da bi prestavljal gore, je veličastna. Ali ne, prijatelj?

PORTUGIŠKI SONETI

ELIZABETA BARRETT-BROWNING

Iz angleščine prevedel Alojz Gradnik.

II

Če je tedaj ljubezen zasluga, je nisem
popolnoma nevredna. Lica vsa bleda
kot so ta, ki jih vidiš, in tresoča se kolena,
ki ne morejo nositi teže žalostnega srcá,
to trudno življenje potujoče pevke,
ki bi bila njega dni poletela na vrhove Aorna
in more zdaj komaj odpeti s spevom
otožnim slavcu v gozdu — ali čemu naj to tebi
spominjam? O moj preljubi, saj vem to predobro.

ne tvoje veljavnosti nisem jaz vredna ne tvoje
višine. In vendar, ker te ljubim, sprejemam
prav od te ljubezni v povračilo to milost,
da živim venomer ljubeča te, četudi brez upa,
da te blagoslavljam, četudi se ti odrekam brez hlimbe.

12

Ali prav s to ljubeznijo, ki se z njo ponašam
in ki kipeč iz mojih grudi mi venča čelo
z rubinom tako dragocenim, da zavabi človeške
oči in jim pokaže njegovo vrednost — s to ljubeznijo,
ki je vsa moja veljava, v meri najvišji,
bi ne mogla ljubiti, da nisem imela tvojega vzgleda
in nisi mi sam pokazal, kako naj te ljubim, ko so se tvoje
žareče oči prvič križale z mojimi in je ljubezen
zvala ljubezen. In tako ne morem govoriti
niti o ljubezni, kot o stvari, ki je le moja. Tvoja
duša je dvignila mojo dušo, slabotno in onemoglo,
k sebi in jo posadila na zlati prestol
poleg tebe, in če ljubim (o duša, bodi skromna),
ljubim le zavoljo tebe, ki te edinega ljubim.

13

Ali mar hočeš, da z jezikom izrazim ljubezen,
ki ti jo prinašam, in da najdem besede,
ki bi bile za njo dovolj bogate? Hočeš, da v rezkem vetru
držim med nama baklo, da razžari
najina lica? O, naj le pade k tvojim nogam.
Ne morem veleti rokam, da bi držale mojo dušo
tako daleč od mene, tako izven mene, da bi ti v besedah
dokazala ljubezen skrito v meni tam,
kjer za besede ni prostora. Ne, pusti naj moj molk
žene zaobljubi mojo ljubezen žene tvoji veri.

Vidiš, da nisem še premagana, če sem tudi oblegana,
in da sem pripravljena, da razporjem plašč svojega
življenja s smelim, brezglasnim pogumom, samo
da ne bi en sam dotik tega srca izdal njegove bolečine.

14

Če me moraš ljubiti, ljubi me samo zavoljo
ljubezni. Ne reci: „Ljubim jo zavoljo njenega
smeha, njenih oči, njene mile govorice, zavoljo
iskreče se misli, ki se je izprepletla z mojo
in me je tisti dan prevzela s čuvstvom sladkega
sproščanja“, ker te stvari, predragi, se lahko same
po sebi spremené, ali spremené vsaj za tebe —
in ljubezen, ki je takó rojena, bi mogla takó umreti.
In tudi ne smeš me ljubiti iz milujočega sočutja,
ki suši solze na mojih licih: kdor se je dolgo
opajal s tvojo tolažbo, bo prav lahko pozabil
na jok in bo tako izgubil tvojo ljubezen.
Ljubi me zavoljo ljubezni same, da me boš nenehoma
ljubil, brez konca, za vso večnost ljubezni.

15

O, ne očitaj mi, prosim te, da je obličje
moje pred tvojim preveč pokojno in otožno,
ker midva gledava na dvojen način in ne more
isti solnčni sij obsijati najinih čel in lãs.
Ti me gledaš brez zaskrbljenih dvomov,
kakor na čebelo, vklenjeno v kristalni kaplji;
saj me bolest oklepa v božanski ječi
ljubezni in razpeti krila in odleteti v zračne
daljave, bi bila predrznost, blazna in nevarna.
Jaz pa le gledam, gledam preko ljubezni,
do kraja ljubezni, prisluškujoč pozabljenju

onkraj spomina, kakor človek, ki sedi
in gleda z višine na reko pod seboj,
gubečo se v slanih valovih morjá.

16

In vendar, prav zato, ker me tako premaguješ,
ker si plemenitejši in podoben kralju,
moreš prevladati moj strah in me zagrniti
s svojim škrlatnim plaščem, da bo moje srce
tesno utripalo ob tvojem srcu in boš posihmal
vedel, kako trepeti, ko je samo. Glej, ker zmaga
je lahko plemenita in popolna, če dvigne premaganca,
kakor če ga trešči ob tla. In kakor premagani
vojščak položi svoj meč predenj, ki ga je vrgel
na okrvavljeno zemljo, tako, o predragi,
tudi jaz na koncu zakličem: „Tu je kraj moji borbi!“
Če me pozoveš k sebi, se bom na eno samo
besedo dvignila iz svojega malodušja. Povečaj svojo
ljubezen, da bo z njo povečana moja veljava.

17

O moj poet, ti znaš brenkati na vse strune,
ki jih je razpel Bog med Preteklim in Bodočim,
in iztrgati iz vesoljnega sozvočja krožečih svetov
melodijo, ki valovi čista po vedri sinjini neba.
Lek blagougodne glasbe, lajšajoče
najtežje boli človeštva znaš sprejeti
od tam in vlti v naša ušesa . . . Božja
volja je posvetila tvoje delo za tako visoke cilje,
moje pa, da ti zanje služi! Kako hočeš, predragi,
da ti bom najbolj ustrežljiva? Naj bom zate up,
izvablajoč speve radosti? Ali lep, tužen
spomin, ki naj se vplete v tvoje pesmi?

Senca palme ali pinje, ki bi v nji prepeval?
Ali grob, ki bi v njem počival od petja? Izberi!

18

Predragi, nikoli še nisem dala nobenemu možu
kodra od svojih las, kakor tega, ki ga tebi
poklanjam in ki ga zdaj, vsa zamišljena ovijam
okoli prstov v vsej njegovi rujavi dolžini
in pravim: „Vzemi ga.“ Včeraj je bil dan moje mladosti
pri kraju, moji lasje ne vzvalové več ob plesu
mojih gležnjev in v nje ne vpletam več rož in mirt,
kakor še zdaj to delajo dekleta: oni morejo
samo zasenčiti na mojih bledih licih brazde
solzá, vajeni, da visé z glave, ki se pod težo bolečine
sklanja na eno stran. Mislila sem, da jih bodo škarje
Smrti prerezale, ali ljubezen jih je zahtevala zase.
Vzemi jih — našel boš na njih, po tolikih letih,
poljub, ki ga je pustila na njem moja umirajoča mati.

19

Tudi Rialto duše razpečava svoje blago.
Na tem tržišču menjam koder za koder
in s pesnikovega čela počiva zdaj na mojem srcu
ta kitica las, ki prekaša na vrednosti zaklade
argonavske ladje. Škrlatnočrna je, kakor so nekoč
Pindarovim očem mrleli motno škrlatni kodri
na belih čelih deveterih Muz. Zavoljo
tega soglasja, mislim, o moj predragi, da se senca tvojega
lavorjevega venca še vedno obotavlja na tvojih
kodrih. O, kako so črni. Z bežnim dihom rahlega
poljuba povežem tako z njimi to senco, da se več ne razgubi,
in položim darilo — da bi mu nič ne moglo škoditi — tu na svoje srce,
kakor da bi bilo to še tvoje čelo, da ne bo
brez naravne toplote, dokler se moja ne shladi v smrti.

Dragi, o moj predragi, ko pomislim, da si bil na svetu še pred enim letom, ko sem stala tu sama v snegu in nisem videla sledu tvojih stopinj, nisem čula niti za hip, kako tone molk ob tvojem glasu, in sem štela, obroček za obročkom, vse svoje verige, kakor da ne bi mogle nikoli odpasti ob udarcu tvoje roke. — Naj bo, zdaj pijem iz velike čaše življenja, ki je polna čudes. Prečudno zares, da nisem nikoli čutila, da je kretnja tvojega telesa ali samo tvoja beseda presekala z drgetom noč in dan, prečudno, da nisem nikoli zaslutila tvoje prisotnosti v belih cvetih, ki si jih videl rasti! Tako so zakrknjeni brezbožniki, ki ne morejo razkriti Boga, oddaljenega njihovim očem.

LJUBEZEN V AMERIKI

LOUIS ADAMIČ

Naslednji odlomek je vzet iz novega Adamičevega romana „The Darkened Plain“¹ (slovenski: „Otemnela planota“), ki ga je napisal v zadnjih šestih mesecih v Jugoslaviji. Roman obravnava ekonomske, socialne, kulturne in duhovne sile v U. S. A. in njih krizo po svetovni vojni, zlasti pa po letu 1928.

Glavna oseba romana je mladi žurnalista Peter Gale (angleška izgovorjava: Gejl), čigar ded je bil slovenski izseljenec, delavec Anton Galé, ki je poginil v boju med delavci in policijo leta 1886. v Chicagu. Petrov brat Andy je raketir, ki ga leta 1928. v Chicagu tudi ubijejo. Petrova sestra Margaret je poročena z nekim kapitalistom v Novi Angliji. Druge važne osebe romana so: Jack Manes, levičarski delavski agitator; Roger Adams, radikalen intelektualc (radikalen v ameriškem pomenu besede, levičar, marksist; op. prev.); Seren Adams, Rogerjeva žena, ki deluje v delavskem gibanju; Marcia, hči Rogerja in Serene Adams, ki se tudi udejstvuje v delavskem gibanju in postane Petrova žena; in Richard Stedman, Margaretin mož, ki je bolj ali manj tipičen ameriški industrijec.

¹ Ta Adamičev roman bo v celoti izdala založba Tiskovne zadruga prihodnje leto. (Op. ur.)

Pod pritiskom splošne krize ameriškega življenja in zaradi stika z Jackom Manesom, z Rogerjem in Sereno Adams ter Marcijo, se razvije Peter v socialnega pisatelja in intelektualca. V njegovem značaju in življenju ter v značajih in življenju drugih oseb romana, skuša Louis Adamič prikazati težki in tragični položaj, ki ga preživlja eden največjih narodov sveta.

I

Štirinajstimi leti je bila Marcia tenka in oglata; ko ji je bilo šestnajst let, je dobil njen obraz čiste, gladke poteze; njeno vitko, krepko telo je postalo gibčno in ljubko; vsa njena oseba je izražala v vedenju in kretnjah svojevrsten, pogumen slog.

Ko je končala srednjo šolo, je prav tako kakor nekoč njena mati Seren hodila v različne specialne tečaje na raznih newyorških univerzah in pokazala hitro razumevanje in živahnost. Najrajši je nosila preprosto, ceneno obleko: krila, bluze, sviterje, čevlje z nizkimi petami. S šestnajstimi leti si je postrigla lase, s sedemnajstimi jih je pustila spet rasti in jih potem česala gladko nazaj ter jih na tilniku zvijala, tako da so se videla mala ušesca.

Ko je bila stara sedemnajst let in pol, je bila Marcia popolnoma razvita. Visoka je bila pet čevljev in pet palcev, nekoliko večja od matere, in je tehtala 118 funtov. Podobna je bila razumni mladi živalci, recimo, plemenitemu konjičku, polnemu občutljivega, razkošnega življenja. Imela je temnorjave oči, podobne Sereninim, lepe obrvi, precej velika usta s polnimi ustnicami, raven nosek, majhno jamico na bradi in svetlo kožo z lahno, naravno rdečico na licih. Razen nekoliko pudra ni uporabljala kozmetičnih sredstev. V njeni govorici je bil podjeten humor; rabila je dialektične besede, krepke rečenice in male kletvice, ki jih je tu in tam pobrala ali iznašla sama.

Ljubila je svoje telo. Po kopeli ali preden je legla v posteljo, je pogosto stopila gola pred veliko zrcalo v kopalnici ali v svoji sobi, iztezala roke navzgor ali vstran, se dvignila na prstke in opazovala pri tem gibanje svežih, trdnih prsi, rahlo naznačena rebra in ploski trebuh; vrtela je telo in boke in brcala z vitkimi nogami; občudovala je vse svoje bitje, občudovala lahni soj svoje kože; čutila se je čudovito čisto in zdravo; bila je ponosna na izrazitost svojega telesa, na svojo svežo zmogljivost.

Mlade in tudi starejše može je privlačevala; mnogi so ji povedali, da si je želijo, prosili so jo, naj jim dovoli, da jo ljubijo, ji predlagali zakon. V tem pogledu se je Serenina mladost skoraj točno ponovila pri njeni hčeri. Marcia sama je bila polna neke čudne notranje zmede in je odkritosrčno

povedala Sereni in drugim intimnim prijateljem, da „bi strašno rada izvedela iz skušnje, kaj je spolnost, ne samo po knjigah“ — ali Seren in ona sta imeli o tem dolge pogovore, ki se jih je smel včasih udeležiti tudi oče, Roger.

Seren, modra, skrbna, pogumna Seren, je svetovala hčeri, naj se nikar ne prenaagli; da mora zelo dobro poznati moža in vse njegove lastnosti, preden se mu podari. „Nemara sem staromodna, dragica, prav za prav popolnoma gotovo sem . . . Dekle potrebuje fanta itd., ali danes, v tem času, mislim, da že kar vražje preveč poudarjajo spolnost. Mladiči imajo dandanes povsem prenapete pojme o njej. Po mojem mnenju je moderna spolnost v mnogih primerih nevrotična zadeva, reakcija na pomanjkanje spolnosti v prejšnjih generacijah; prenačljena je in umazana; dekleta se udajajo prvemu, ki si jih poželi, fantom, ki jih nekje poberejo, in pol ure potem je vse končano . . . Jaz bi počakala. In nato bi se, če le mogoče, omejila na enega fanta, kakor hitro najdem pravega in se prepričam, da je pravi. Kako ga najdeš in kako boš vedela, da je pravi, to je tvoja stvar . . . Kolikor toliko uravnovešeno žensko, mislim, more spolnost zadovoljevati le potem, ko je nekaj časa živela z istim možem — z možem, ki je obziren do nje, ki jo spoznava in je pripravljen na poskuse. Menjavanje, mislim, je zadnje. Nevarno je; tako ti zmeša življenje, kakor ga ne more nič drugega. Imela sem dosti prilik in mogla bi jih dobiti še več, ali rajši sem se stoodstotno držala Rogerja; in čeprav sem tako brez dvoma zamudila nekaj prijetnih razburjenj, mislim, da sem zamudila tudi precej nesreče in se obvarovala, da nisem pahnila drugih v nesrečo. In mislim, da sem na koncu koncev zaradi tega boljši človek; več sem lahko delala, in mi trije imamo prijeten dom . . . Moški spolni organ je važen, a važnejši je ostali mož. Moraš ga ljubiti vsega, ali pa postane spolno občevanje bolj ali manj grdo —“

Med sedemnajstim in dvajsetim letom so bili Marcijina najljubša zabava dolgi pogovori z Rogerjem ali Sereno ali obema ali s kakšnim njunim prijateljem, pa tudi pogovor drugih je rada poslušala. Rada je govorila o knjigah, politiki, gledaliških igradah, delavskem gibanju, radikalnem gibanju, Hardingovi upravi, Coolidgevem režimu, stavkah, socialnih smereh, glasbi. Veselila se je koncertnih sezij. Čitala je ogromno število knjig in časopisov. Prečitala je večino marksistične literature, ki jo je mogla dobiti v angleščini. Znala je nemški in nekoliko francoski, a nobenega teh jezikov toliko, da bi mogla gladko čitati. Napisala je nekaj člankov o socialnih problemih in leta 1926. objavila dva članka v „The Weekly Criterion“. Zelo rada je poslušala, kadar ji je Seren pripovedovala o svoji mladosti, o svojem očetu in svoji materi. Ob po-

govoru, poslušanju, čitanju in pisanju je pozabila na tenis in ples; včasih je bila po cele ure fizično popolnoma mirna. Sploh se ni zavedala svoje ljubkosti, ki ni bila toliko v njenem obrazu, kakor v vsej njeni osebi.

Med njenim devetnajstim in enaindvajsetim letom so se lastnosti, ki jih je podedovala po starših, pomešale v Marciji in bila je podobna i Rogerju i Sereni in nobenemu; bila je nekaj manj in nekaj več ko njen oče ali njena mati, manj in več ko oba skupaj. Bila je oseba, ki je stala trdno na svojih lastnih ravnih nogah, čudno podobna Sereni po svojem fizičnem in čustvenem ustroju in vendar čudno različna od nje; zelo podobna Rogerju v svojem umskem ustroju; vedela je večino stvari, ki jih je vedel on, in vendar jih je vedela drugače. Medtem ko je bilo njegovo mišljenje po večini plod minulih razočaranj v radikalnem gibanju, za njeno mišljenje ta razočaranja niso bila važna. Z dušo in telesom je pripadala sedanosti in bodočnosti. V celoti je bila plod uspešnega sodelovanja dveh zelo različnih ljudi, Židinje in Yenkija, katerih glavne skupne lastnosti so bili socialno razumevanje, strastnost in popolna poštenost.

Od leta 1922., ko je bilo Marciji šestnajst let, do leta 1927. je bil eden Adamsovih prijateljev umetnik Rex Hosford. Njegov oče, profesor v nekem novoangleškem collegeu, je bil skoraj vse življenje Rogerjev prijatelj, in ko je Rex po svoji prvi ločitvi prišel v New York, ga je Roger takoj sprejel v svoj družinski krog. Bil je prikupen, v bistvu celó sijajen človek, toda žrtev povojne dobe v U. S. A. Štel je trideset let. Marcia ga je od vsega začetka privlačevala. Toda ni še minilo leto dni, odkar je prišel v New York, ko se je nenadno poročil (z dekletom, ki jo je srečal v pivski družbi in ki je šlo še tisto noč z njim v posteljo) in deloma zaradi tega preživel tri leta razburjenega, nesrečnega življenja, dokler nista uredila ločitve. Medtem je začel preveč popivati in njegov cinizem je postal ostrejši. Marcia se je dostikrat smejala njegovim duhovitim domislicam, a včasih jo je njegov zagrenjeni humor nekoliko odbijal. Za njegovim cinizmom in bleskom in uspehom je videla nesrečnega človeka, polnega notranjih bojov, ki ima več denarja nego ga potrebuje, in sovraži okolico, ki mu daje njegov gmotni uspeh. Smilil se ji je.

Vse leto je prosjačil pri nji, vmes pa je imel razmerja z drugimi. Hotel jo je imeti, s poroko ali brez poroke. Nekoč je rekel, da misli, da mu bo poroka z njo vrnila ravnovesje, da bo premagal svojo „osebno nevrozo“. Predlagal je, da bo prenehal z risanjem in karikiranjem, z vsem „uspešnim“ delom, da pojdeta v Evropo ali v Mehiko in da bo slikal . . . kar je, kakor je pravil, želel delati od vsega začetka. V risanje da je zašel slučajno.

Včasi se je Marcia za trenotek poigrala z mislijo, da bi ga vzela. Občudovala je nekatera njegova dela. Tudi telesno jo je nekako privlačeval in mislila je, da ga bo nemara res vzljubila, kakor hitro bi se mu vdala. Očaral jo je; nikogar ni poznala, ki bi mu bil podoben. Ljubila je njegovo včasi sirovo, neposredno, potem spet satirično, ironično govorjenje, vendar je bila skoraj vedno, celó takrat, kadar je mislila, da bi se poročila ž njim ali se mu vdala, nekako nezadovoljna ž njim. Ni mogla soglašati z njegovim cinizmom, njegovo domišljavo, individualistično pozo nasproti življenju in svetu. Glavna njena misel o njem je bila, da je „zmeda“ — prikupen, pogosto zabaven človek, velikodušen, na neki površen način zelo pameten, toda zmeda; bala se je (in Roger in Seren sta se strinjala ž njo), da je obsojen na vedno manj zadovoljivo življenje. Njeno poglavitno čuvstvo zanj je ostalo sočutje.

Rex je ponovno prosil, naj pride v njegov atelje, majhno lopo na strehi dvaindvajsetnadstropnega stanovanjskega poslopja na gornji Madison Avenueji. Nekega dne v zgodnji jeseni leta 1927. jo je srečal, ko je prišla iz Javne knjižnice, kjer je raziskovala nekaj za Rogerja. Šla sta po Fifth Avenueji, potem skozi Central Park. Ker je bil dan hladen, ji je prigovarjal, da naj pride k njemu v atelje, preden se vrne domov. Da bosta pila čaj, pa tudi, da ji hoče pokazati neko sliko, ki jo je pravkar dovršil.

Zanetil je ogenj v odprtem ognjišču, ukazal svojemu slugi Japoncu, naj prinese čaja in ruma, potem sédel poleg Marcije na nizek divan in, pozabivši na sliko, začel filozofirati o sebi in svojem delu. Smisel vsega govorjenja je bil, da je vse skupaj „ogromna neumnost“.

Potem, ko sta popila čaj, jo je spet začel prositi. Skril je obraz v njeno naročje. Skozi tenko krilo je Marcia čutila njegov dih na stegnih. Nato ji je spet pogledal v obraz in položil svoje roke na njena prsa: „Marcia, prosim . . .“

Nekaj je bilo v njegovih očeh, nekaka ponižnost (ki je bila le deloma ponižnost, deloma pa skoraj podzavestna tehnika zapeljevanja), kar ji je trenutno seglo v srce, v telo.

Ob njenem popuščajočem odporu jo je Rex začel s tresočimi se rokami slačiti, potem ji božal in poljubljal obraz in telo ter šepetal: „Lepa si, Marcia! . . .“

Trenotek ji je bilo vse to všeč.

Nato pa se mu je z nenadno, nepremišljeno, skoraj podzavestno kretnjo izvila, vstala in se začela oblačiti. Serenina fraza „nevrotična zadeva“ ji je prišla na misel.

„Žal mi je, Rex dragi, toda — toda ne morem.“ Bila je zelo nesrečna.

Rex jo je gledal dolgo časa z medlim, kislim nasmehom na obrazu. Marciji se je zdel nekako grotesken, aboten. Lase je imel zmršene, oči so mu stopile iz jamic. Naposled je z nesmiselno kretnjo, kakor da mu je vseeno, dvignil roko in štrknil s prsti. Šel je v kopalnico in se čez nekaj minut vrnil počesan, z rahlim, ciničnim nasmehom na obrazu, kadil cigareto in se delal, ko da se ni nič zgodilo. Njegovo vedenje je bilo zelo gladko in prijazno. Marcia je bila spet oblečena. Vzel je njene roke in jih galantno poljubil: „Mislim, da pojdem s prihodnjim parnikom v Pariz“, je rekel. Spremil jo je v dvigalu. Spodaj pri vratih je dejal: „Poslovi se zame pri Sereni in Rogerju. — Zbogom!“

Marcia ni verjela, da pojde v Pariz; dostikrat je govoril, da pojde v Mehiko, Italijo, na Kitajsko, v Grčijo. V podzemski železnici proti Bronxu je premagala svoj mučni občutek. Mislila je, da ta dogodek vendar ne bo razdril Rexovega prijateljstva do nje, Rogerja in Serene, čeprav ji je bilo prav za prav vseeno, če bi se tudi razdrlo. Ko se je Marcia spomnila dogodka v ateljeju, se ji je zdel Rex smešna in genljiva postava; brez dvoma je bil živčno razrvan človek. Za trenotek ji je prišlo na misel, da je simbol sodobne civilizacije. Potem se ji je spet zdela vsa stvar nekoliko smešna, brezpomembna.

Ko je prišla domov, je rekla Sereni: „No, mala, danes popoldne bi bil tvoj otročiček skoraj obležal in propadel. Pa ni — še je devica! Aleluja!“ Smejala se je in ji vse povedala.

„Ubogí Rex!“ je rekla Seren. „Pa sem vesela, da nisi. Rex ni zate — sicer pa mislim, da je komaj še za koga.“

Tri dni pozneje sta brali v „Herald Tribuni“, da je Rex Hosford prejšnjo noč odjadral v Francijo. Marcia ni verjela, da misli resno in ni omenila Sereni, da je rekel, da odpotuje. Pred odhodom je izjavil časnikarjem, da se bo stalno naselil v Parizu; da bo izvršil svoje risbe tam in jih pošiljal preko. Vendar se je devet mesecev pozneje vrnil, izjavil, da je Amerika norišnica in da se je zato vrnil — in kmalu potem se je ustrelil.

Novica o samoumoru je Marcio pretresla. Rex jih ni niti obiskal niti jim ni telefoniral. „Grozno mi je“, je rekla Sereni.

Seren je dejala: „Nekako zdelo se mi je, da bo nemara kedaj storil kaj takega. Pa nikar si zato ne razbijaj glave!“

Nekaj tednov je imela Marcia težak občutek, da je bila ona eden izmed vzrokov, čeprav ne poglobitni, da se je ubil. Ko sta se v začetku oktobra ona in Seren odločili, da pojmeta v Kalifornijo, je bila vesela prilike, da za nekaj časa zapusti New York.

V drugi polovici Coolidgeve dobe je Seren pritegnila Marcio v delavsko gibanje, kakršno je pač bilo, pa tudi lastna čustva in misli so jo gnale tja; bavila se je z delom za kontrolo rojstev, v proletarskih umetniških skupinah, z agitacijo za Sacca in Vanzettija. Kadar ni bila zaposlena z rednim šolskim obiskom, tipkanjem ali raziskavanjem za Rogerja (za katero je dobila majhno tedensko plačo, ki je zadostovala za njene osebne izdatke), je hodila s Sereno v Bayonne, v Brooklyn, v Fall River, ali na kakšno drugo trenutno nemirno fronto v ameriškem razrednem boju. Pomagala je Sereni pri nabiranju stavkovnih fondov. Opravljala je pisarniška dela pri raznih stavkovnih vodstvih.

II

Vlak je pripeljal v Los Angeles zgodaj dopoldne. Roger in Peter sta bila na postaji, da bi ju sprejela.

„Roger, dravec!“ je vzkliknila Marcia. Ona in Seren sta ga hkratu objele. „No, kako je našemu dečku?“ je vprašala Seren. Rogerjeve dolge, suhe roke so ju objele obe skupaj. Vsi trije so se smejali.

Peter je stal ob strani. Prišel je z Rogerjem na postajo v napetem pričakovanju.

Pogled na Marcio, zvok njenega glasu, njen smeh, so razburkali vse njegove čute. Srce mu je hitreje utripalo.

Marcia je imela tesen zelen sviter, pleteno jopico in krilo. Bila je razoglava in nosila kapico v roki. Petrove oči so v naglih požirkih vpijale vse črte njenega telesa: jasne obrise prs, beli vrat, ponosno držo glave in težki zavoj temnih las na tilniku. Opazil je, da se ne lepotiči.

Videl je očitno srečo v odnošajih med Rogerjem, Marcio in Sereno. Videl je sicer Sereno, ali ni prav opazil, niti kakšna je niti kaj ima na sebi, dokler ju ni Roger seznanil.

„No, to je lepo!“ je vzkliknila Seren. „Torej to je Peter Gale!“

Marcia ga je z enim samim pogledom vsega pregledala. „Hello, Peter Gale!“ Stresla sta si roke; oba sta nekoliko zardela. (Pozneje je on zatrjeval, da je ona prva zardela, ona pa, da je prav narobe.)

Seren je omenila: „Premišljevale sva, Marcia in jaz, ali vas bova videle. Roger nama je pisal, da vas je spet srečal. Zelo nama je ugajalo, kar ste lani pisali o njem. Odtlej so nama bile vaše stvari v časopisih všeč.“

Peter ni odgovoril ničesar. Seren mu je takoj ugajala. Njene oči so gledale naravnost, pošteno, prodorno. Čutil je njeno odkritosrčnost, toplino in živahnost. Režal se je v prijetni zadregi. Kar na mah se je čutil rešenega — vsaj za ta trenotek — vseh vplivov in učinkov skrbi in

muk zadnjih dni. Čutil se je jasnega, svobodnega, krepkega, zmožnega kakor nikoli poprej.

„No, pojdimo“, je rekel Roger.

Roger in Seren sta šla naprej.

„Tvoj mladi prijatelj“, je rekla Seren, „se mi zdi malce plašen. Pa mi je všeč. Ali si videl, kako je zardel?“

„Dà.“

„Rada imam plašne; celo večnost že nisem videla moškega, da bi zardel. In, ali si zapazil, Marcia je tudi nekoliko zardela.“

„Ne.“

„Prav gotovo je zardela“, je rekla Seren. „To mi je novo pri njej.“ Potem je dejala: „Rexova smrt jo je zelo razburila.“

„Peter je tudi pred kratkim doživel nekaj hudega. Ni popolnoma sam svoj.“

Peter in Marcia sta hodila nekoliko zadaj. Nosil je njen kovčeg. Oba sta bila malce v zadregi. Vsako toliko sta se spogledala. Peter se je nerodno režal. Živa rdečica je pokrila Marcijino jasno kožo. Bila sta tujca, ujeta v mešanico intimnih čuvstev in misli, ki so bile le na pol misli, še komaj to.

„Lepo je, da se seznanim z vami, Marcia.“

„Lepo je, da se seznanim z *vami*, Peter.“ Njen glas je zvenel malce zmedeno.

Zasmejala sta se.

„Zakaj se smejete?“

„Zakaj se pa vi?“

Skomignil je z rameni; ona tudi.

Peter je rekel: „Marcia‘ je lepo ime. Mislil sem tako, še preden sem vas spoznal. Vaš oče vas je nekajkrat omenil. Zdaj pa mislim, da je — kar vražje lepo.“

„Jaz sem pa kar nora za ‚Petra‘. In Seren tudi — moja mati.“

Spet sta se zasmejala.

Seren in Roger sta sedla zadaj, Marcia spredaj k Petru.

Vožnja do hotela je trajala dvajset minut in deloma vodila skozi velik cestni promet.

Ko se je začel avto pomikati, je ujel Peter bleščeči Marcijin pogled.

„... Marcia ...“

„Kaj?“

„Ljubim zvok vašega imena. Rad ga izgovarjam“

„Kakšen čuden dečko ste!“

„Čudno se počutim, zelo čudno. Čutim — vraga, rajši bom vozil.“
Skoraj bi bil zadel v avto pred seboj.

Nekaj časa sta molčala.

Peter se je počutil čudovito lepo; čutil se je lahkega, veselega, samozavestnega. Mislil je, da lahko reče Marciji skoraj vse. Stara igra med spoloma tu ni bila potrebna. Lahko je delal brez ovinkov. Želel je delati brez ovinkov.

„Poslušajte, Marcia, rad bi se sestal z vami.“

Pogledala ga je in zardela. „Kdaj?“

Peter je trepetal v notranjosti. „Danes. Takoj. Ne maram tvegati, da me kdo prehití, če me že ni kdo.“ Pomolčal je. Marcia ni rekla ničesar. Nadaljeval je: „Jaz — peljala se bova k obali ali v gore za Hollywoodom. Obedovala bova nekje. Lep, topel dan bo.“

„Mislim, da bi bilo sijajno. Pa ne takoj. Najprej se moram nekoliko počediti.“

„Prav, počakam vas.“

Ko se je ozrla po nečem na cesti, je obrnila tilnik proti Petru. Rekel je: „Ugaja mi, kako si češete lase.“

„Meni tudi.“

„Brez dvoma se zato tako češete?“

„Tako je, gospod Gale.“

Zasmejala sta se.

III

Okópána in preoblečena je prišla Marcia v Rogerjevo in Serenino sobo. Imela je lahek plašč in kapo. Žarela je.

„Hello, otroka!“

„Kam pa greš?“ je vprašala Seren.

„Ven.“ Marcia je objela Sereno in jo poljubila na lice. „Sestanek imam s Petrom Galeom!“ Objela je Rogerja in ga ugriznila v uho. „Sédita oba in poslušajta svojega otročička. Mislim, da bom ob Petru izgubila glavo. To se pravi, sem jo že. Vem, da je on ves nor name. Kako to vem? Vem pač, to je vse . . . Ven greva — na izlet; ne vem, kam.“

Roger se je smehljajal in pomežiknil.

Tudi Seren se je smehljala. „Kaj pa več o njem?“

„Vse. Dober je. Čutim. Vem. Prinesel mi je kovčeg v sobo in me poljubil — in povem vama, čudovito je bilo. Dotaknil se me je“ — položila si je roke na prsa — „in sladko je bilo. Zavrtelo se mi je. Kadar me pogleda, se čutim vsa lepa od nog do glave.“

„Kaj pa bi rekla,“ je vprašala Seren, „ako bi izvedela na primer, da je njegov brat raketir?“

Marcia je pogledala njo, potem Rogerja.

Roger je rekel: „Sijajen dečko je, Marcia. Seren naj ti kar nič ne jemlje poguma.“

„Ali ti nisem rekla?“ se je obrnila k Sereni. „Raketir? Posluš', prekleto malo bi me brigalo, če bi bil njegov brat kardinal ali župan v Los Angelesu. To je zame vseeno... Torej na svidenje, Seren, dragica,“ poljubila jo je — „na svidenje, Roger, sladki“, poljubila je še njega.

„Kje je Peter?“ je vprašala Seren.

„Spodaj me čaka!“

„To ti je hitro delo!“ je rekel Roger.

„Prevražje hitro po mojem mnenju“, je rekla Seren.

„Ljubček,“ je rekla Marcia, „če ti ta naglica ni všeč, obtožuj ameriški tempo, strojni vek, kapitalistični sistem —“

Seren jo je prijela za roko. „Toda bodi previdna, Marcia — obljubi mi, ne ponesreči se — ne poroči se — mislim, da se ne moreš kar tako. In pridi kmalu nazaj!“

„Obljubljam, da se ne bova ponesrečila“, se je smejala Marcia.

Tudi Roger se je smejal; in naposled se je smejala tudi Seren, čeprav je majala z glavo. Zaklicala je za njo: „In ne pozabi, da moraš kaj jesti; saj si pila samo kavo v vlaku.“

Osem ur pozneje je zazvonil telefon v Rogerjevi in Serenini sobi. Roger je dvignil slušalko.

„Jaz sem, Roger — tvoja hči.“

„Kako ti gre, dete?“

„Sijajno! Očka, ljubim tega tvojega fanta Petra. Ne morem ti povedati, kako ga ljubim! In tebe ljubim, ker si bil dober z njim. Vse mi je povedal; vso povest — kakšno povest! — o svojem bratu — in Jacku Manesu — in Claudiji (pa mislim, da zanjo ti ne veš; to je bilo, preden te je srečal) — in o knjigi, ki jo je napisal, in knjigi, ki jo bo napisal — in, ljubček, čutim se tako sladko in neumno in čudovito. Pravi, da ne ve, kaj bi bilo z njim brez tebe.“

„Kdaj se pa poročita?“ je vprašal Roger.

Serenino uho je bilo pritisnjeno k Rogerjevemu. Marcia je odgovorila: „Menda kmalu — prej ko moreva. To je malenkost. Pa posluš', Roger: nocoj se ne vrnem v hotel —“

„Kaj?“ je vzkliknila Seren.

„Ali Seren posluša?“

„Dà, poslušam. Kaj misliš s tem reči, da se ne vrneš nocoj v hotel?“

„O, hudiča, ali hči ne more telefonirati z očetom, ne da bi njena mati poslušala in se vmešavala?“

Seren je ponovila: „Kaj misliš? —“

„S Petrom grem. Hišico ima ob obali. Mislim, da Roger ve za njo. Torej, noč bova prebila tam.“

„Toda, Marcia —“

„Nič, toda Marcia¹, dragica. Jaz ljubim njega, on ljubi mene. Ne razumem, zakaj bi morala čakati in se mučiti. Peter bi bil ves nesrečen in jaz osebno mislim, da ni tako zelo važno, da bi moralo dekle pri dvaindvajsetih biti devica . . .“

„Toda čemu s tako naglico?“

„Povedala sem ti že, dragica, pritožuj se nad ameriškim tempom, strojnim vekom —“

„Pusti jo, Seren“, je rekel Roger.

„Očka goj¹, Roger, stari goj, povej tej moji židovski mamici, naj bo pametna in naj nikar ne skrbi. Hello, Seren! Ali me ne bi rajši vprašala, kaj sem kósila ali kaj podobnega pametnega, ali pa obesila slušalko?“

„Kje pa si?“

„V telefonski celici neke lekarne pri Santi Monici, ali nemara je Venice — ne vem.“

„Kje je Peter?“

„Zunaj v avtomobilu. Nikar ne skrbi, Serenity, vem, kaj delam.“

„Toda, saj ga komaj poznam“, je tožila Seren.

„Saj se tudi ne boš ti poročila ž njim, jaz se bom in jaz ga poznam.“

„Toda tvoja mati sem, in —“

„Nikar mi ne začenjaj s tem ‚materinstvom‘, Serenity!“

Seren je bila napol nesrečna, napol se je zabavala. „Vem samo to, kar mi je Roger povedal o njem.“

„In kaj ti je pravil Roger?“

„Navdušen je.“

„No vidiš, kar verjemi Rogerju na besedo. Mislim, da si le jezna, ker se še nisi mogla osebno seznaniti ž njim. Jutri pa, če boš pridna, ti bom dala priliko in ti dovolila, da se seznaš s svojim zetom. Kar se mene tiče, sva že zapečateni.“

„Ah, no, že prav . . .“

¹ „goj“ je hebrejska beseda, ki pomeni brezverca kristjana. Po Židih je zašla menda v vse evropske jezike, tudi v ameriško angleščino.

Teden pozneje sta se Peter in Marcia poročila v uradu mirovnega sodišča v Glendori, malem mestecu blizu Los Angelesa. Neposredno nato sta se poslovila od Rogerja in Serene in se odpeljala z avtomobilom proti vzhodu — namenjena v Chicago, kjer je nameraval Peter nekaj tednov proučevati vire za svoj roman.

Rabila sta osem dni do Chicaga. Vozila sta povprečno 300 milj na dan . . . Californija, New Mexico, Oklahoma, Kansas, Missouri, Illinois . . . skozi sadovnjake, skozi puščave, preko gor, čez prerije, nad katerimi je visela jesenska otožnost . . . v solncu in skozi veter in zgodnji sneg; v večnem pogovoru, globoko srečna, topla, udobna: v pogovoru, molčeca, zasanjana. Na dolgih progah, na ravnih zapadnih cestah sta srečavala vozove ali videla hiše le vsaki dve ali tri ure. Petrov stroj, veselo brneč pod hladilnikom, je tekel kar sam.

Vsa zaverovana sama vase, pogovarjajoča se, smejoča se skupaj ali drug drugemu, sta komaj zapazila velike države, mesta in mesteca, ki sta se peljala skozi. Včasih nista vedela, ali sta v Californiji ali Arizoni, Oklahomi ali Kansasu, Kansasu ali Missouriju. A tu pa tam sta videla, včasih le mimogrede, stvari, ki so v njiju nenadno zbudile občutek intenzivnega življenja in ljubezni do Amerike. Na primer barve daljnih gor v Moavijski puščavi oni popoldan, ko sta vozila skozi . . . V Arizoni sta se ustavila, da bi opazovala tenkonogo, vitko žrebe, ko je tekalo v krogu za veliko leso blizu ceste, in ki sta mu rep in griva vihrala v oblaku rdečkastega prahu . . . Nekje v Novi Mehiki jima je pomahnila v pozdrav sivolasa Mehikanka v živordečem krilu in zelenem jopiču, ki je bosa sedela na skali ob poti s psom ob strani in čuvala čredo ovac, ter jima rekla nekaj po špansko . . . Nekoliko pozneje, tudi v Novi Mehiki, ju je pozdravil z veličastno kretljivo roko star Indijanec z ogromnim slamnikom, ki je hodil bos po prašni cesti . . . Prav preden sta prišla do mesta Oklahome, kjer sta prenočila, je Marcia prosila Petra, naj ustavi, da bi gledala na severnem nebu gromado od solnca obsijanah oblakov, ki se zdela kakor žensko telo, zvito v spanju. Peter je rekel: „To si ti.“ Prižeta tesno drug k drugemu sta molče gledala, dokler ni postava izginila. Nekje v Kansasu so stopile Marciji solze v oči ob pogledu na mršavega konja s povešeno glavo, katerega obrisi so se odražali od zgodnjega večernega neba . . . In Petru bi se skoraj zgodilo isto, ko je gledal skupino skoraj golih jagnedi ob illinoiški reki . . .

Njun pogovor je bil tako pošten, kakor le more biti pogovor med dvema človekoma. Še prej, ko sta prispela v Illinois, sta vedela drug o drugem vse, kar je bilo vredno vedeti; in karkoli je rekel eden, je bilo

zanimivo, važno za drugega in je poglobilo njuno medsebojno srečo. Zdaj pa zdaj sta se spogledala malce v zadregi in se smejala. „Moj Bog, smešna sva,“ je vzkliknila Marcia, „tako nora . . . Pa je lepo. Nemara je prav ta norost strašno pametna.“ Peter je bil podobnih misli. Kadar se je zavedal, se je čudil samemu sebi; nikoli si ni mislil, da bi nekega dne mogel ali hotel tako govoriti z dekletom, tako odkritosrčno, tako idiotsko; in da bo tako srečen.

Milje in milje sta se razgovarjala resno: o Rexu Hosfordu in sodobni intelektualni in нравni zmešnjavi v Ameriki; o Petrovem slovenskem starem očetu in polindijanski stari materi; o njegovem prihodnjem romanu, o New Yorku in kako bosta tam živila; o volilnem boju med Hooverjem in Smithom, ki se je tedaj bližal koncu; o Saccu in Vanzettiju, o Mooneyu in Billingsu; o Rogerju in Sereni; o Ameriki in Rusiji; a večinoma sama o sebi . . .

Dobri so bili ti pogovori, včasih sijajni; izpodbujajoči za oba. Kadar sta molčala, si je Peter rekel: „Vraga, zdaj mislim, da sem ustaljen; kaj pa hočem še več?“ in položil desno roko okrog Marcije. In ona mu je tedaj odgovorila: „Zelo srečna bova — dolgo, dolgo časa, kaj ne, Peter?“

(Prevedla Olga Grahorjeva.)

PRINC RANOFER JADRA NA ZAPAD

NOVELA — BRANKO RUDOLF

Prižgal je električno luč in vsi štirje smo šli za njim. Najprej Branko, za njim Zdenka, potem jaz, poleg mene pa Olga. Imeli smo nekaj stopnic, ki so vodile navzdol v astronomsko dvorano. Šli smo po njih z mehкими gležnji in koleno ter se skoraj nezavedno opirali ob ograjo. Gledal sem Olgo, ki je korakala poleg mene. Brez dvoma se je bila ona najbolj vdala Silvijevim hipnotičnim močem. Obraz ji je bil tik ob moji rami; ostro sem ga videl; izražal je popolno izgubljenost. Oči so gledale, a bile so, kakor da ničesar ne vidijo. Polkrožne, začudene obrvi nad njimi so še podčrtavale nemoč tega lepega, pol ženskega, pol otroškega obraza. Majhne ustnice so bile narahlo odprte, ustnice, ki jim je ustrezala ona stara fraza davno orumenelih lirikov: ustnice kakor rožni listi. Vsa fina postava je bila popolnoma brez sile in prožnosti. Noge in goleni, ki so včasih stale tako čvrsto na smučeh ali se še isti dan z vso gotovostjo podile po teniškem prostoru, so sedaj brezmočno klecale. Za trenotek se mi je zasmilila. Dolgo časa pozneje sem razumel, da je bila

prav *moja* neodpornost kriva, da se je tako popolnoma predala Silvijevega vplivu. Nisem se upiral sugestiji, ki je prešla neopaženo tudi na mojo prijateljico. Od mene je bila nezavedno pričakovala opore.

Tako smo šli po lesenih stopnicah, ki so rahlo škripale pod našimi nogami. Škripanje sem čisto razločno slišal, čeprav je bilo ves čas v mojih ušesih tudi še šumenje Sredozemskega morja. Naposled smo se ustavili sredi dvorane. Silvije je obstal, mi pa smo se razvrstili okrog njega. Blizu je bil instrument, ki ga dotlej še nisem videl. Stojalo, ki je imelo na vrhu mogoče pedenj široko, okroglo zrcalo. Trenotek sem se videl v njem in opazil, da ni bilo niti hiperbolično niti parabolično. Na oko je bilo čisto navadno, plosko zrcalo. To vam omenjam zato, da dokažem ostrino vida, ki sem jo imel še v tem hipu. — Silvije je takoj zopet pričel govoriti.

„Onega majskega dne v letu 1367. pred Kristom je bilo izredno jasno vreme. Veter je bil na morju in škrlatna feničanska jadra so se narahlo gibala na ladji, na katero je šel princ Ranofer s svojim spremstvom.“

Teh stavkov se točno spominjam. Bili so zadnji, ki sem jih sploh še slišal. Kaj se je zgodilo potem, tega ne morem več točno opisati. Imel sem vtisk, da se začinja ogledalo nad Silvijevo glavo narahlo sukati, najprej počasi, potem pa vse hitreje in hitreje. Od ogledala je sijala močna svetloba, ki mi je slepeča padala v oči. Šumenje morja je naraščalo, tla pod menoj so se zazibala in potem — — — potem sem izgubil zavest.

Ko sem se zopet znašel, sem bil čisto nekdo drugi. Resnično sem stal na krovu egiptovske ladje, o kateri je govoril Silvije. Bil sem oblečen kakor stari Egipčani, v čisto rahla oblačila, ki mi nikakor niso ovirala kretenj. Okoli glave sem imel ruto, ki mi je padala desno in levo na rame, in vedel sem, da je na mojem čelu pritrjen dragulj v obliki svetega skarabeja. Bil sem isti, bil sem jaz, a vendar povsem nekdo drugi. Neznane misli so mi v trenutku napolnile glavo. Imel sem popolnoma druge predstave o astronomiji, čudne, a nekatere tako izredne, da mi je zelo žal, da se vseh ne morem spomniti. Večkrat sem si skušal priklicati v spomin vse, kar sem tedaj čutil in mislil, a nikdar mi ni do kraja uspelo. Izpremenjen sem bil, začaran. Bil sem Sen-Mut, svečenik v Horovem svetišču in sedaj kapitan kraljevske egiptovske ladje, ki je vodila do neznanih krajev.

Čisto samo po sebi umevno, kakor da ne bi moglo biti drugače, sem iztegnil roko in dva ogromna rjava feničanska mornarja sta še nekoliko popravila zibajočo se brv, po kateri je prihajal moj kraljevski gospodar.

V tem trenutku se je približal. Sedaj se spominjam, da so bili to moji prejšnji tovariši. Princ Ranofer ni bil nihče drugi ko tovariš Branko, a v hipu mi niti na misel ni prišlo, da bi to moglo biti res. Prišli so mi torej naproti: krepki princ Ranofer, desno in levo od njega pa dve kraljevski princesi. Obe sta bili izredno ljubki. Nofrit, črnooka in velika, je imela nad čelom rdeč dragulj, manjša, svetlooka Tui, pa modrega. Čudno je bilo za deželo egiptovsko modro oko, in bog ve odkod je bila ta kri pritekla v kraljevski rod slavne dinastije.

Ko so se približali, sem rahlo in gibko prekrižal roke na prsih ter se globoko priklonil gospodarju, prav tako kakor je še sedaj navada v jutrovih deželah. Milostno mi je odzdravil princ Ranofer, nato pa krepko in mirno stopil na ladjo. Za njim je prišlo majhno, a blesteče opravljeno spremstvo. Ko so bili vsi na ladji, so mornarji na obrežju potegnili brv. Množica ljudi je tam vpila in mahala z rokami. Zopet sem iztegnil roko in dajal zadnja povelja. Rožljaje je bilo sidro ob ladjo, ko so ga vlekli navzgor. Rjavi, goli mornarji, ki so čakali ob jamborih, so na moje povelje razvili v solncu škrlatno lesketajoča se jadra; veter se je uprl in odpluli smo.

Bil je najčudovitejši dan, ki si ga morete misliti. Ladja je bila vitka, lahka in fina. Hitro je jadrjala in valovi so se šumeči razdvajali pred njenim krnom. Skoraj neslišno so mornarji opravljali svoje delo. Bila je naša ladja, nato pa še dve, ki sta pluli v isto smer. Srečali smo zelo mnogo ladij. Najprej so prišle majhne ribiške barke s trioglatimi jadri, ki so se nam spoštljivo umikale. Srečali smo feničanske galeje z vrstami črncev, ki so morali veslati ob slabem vremenu. Plule so z dobrim vetrom in pozdravljale, kadar so prišle mimo nas. Bile so majhne grške jadrnice, na katerih so čepeli prav tako majhni ljudje, ki so glasno nekaj govorili med sabo. Silno blebetavi ljudje, ti Grki, sem si mislil. Prišle so numidijske ladje in frigijske in še ilirske ter iberske. Mnogo jih je bilo in vse to je trajalo tako dolgo, dokler nismo pustili za seboj ožine med Afriko in Evropo in se znašli na Velikem oceanu. Zavili smo na jug in pluli nekaj časa ob afriški obali. Neko jutro pa sem videl pred seboj otoke in spoznal, da je prišel trenotek, ko moramo kreniti v širni ocean.

Dan je bil miren in morje, ki je ležalo pred nami, se je zdelo neizmerno. Na obzorju so plavali trije rahli beli oblaki in za njimi je ležal neznani svet. Pristopil sem in vprašal princa, kako naj naravnam krmilo.

„Na zapad!“ je rekel. „Prav na zapad! Mnogo je listin v zakladnici mojega očeta in povedal sem ti, da je zapisano, odkod so prišli v davnih

časih tuji ljudje, ki so nam prinesli častitev Amona in Hora in nas prvi učili spoznavati nebo takšno, kakršno je v resnici. Vem, da greš rad v nevarnosti zaradi želje po znanju, ki te obseda prav tako kakor mene. Sedaj, Sen-Mut, je nastopil veliki trenotek ločitve od prijazne celine znanega sveta. Na zapad bomo jadrali, prav točno na zapad. Če najdemo otok, nas bo čakala sreča, če ne, pa bomo poginili v neizmernosti valov, v nerodovitni puščavi modrega morja, ki se pretaka okrog zemlje.“

Obe princesi, ki sta stali ob princu, sta sklonili glavi v znak odobravanja. Na njunih lepih licih je bil isti izraz neomajne volje in pripravljenosti za žrtve. Medtem so krmarji že naravnali ladjo točno v zapadno smer. Odpluli smo, a nismo vedeli, kam. Komu se je sanjalo, če je za obalami starega sveta še kaj zemlje, ali pa je tam sama velika, grozansko neizmerna voda, ki se razprostira okoli ladje?

Obala, ki smo jo pustili na vzhodu, se je manjšala in manjšala. Ostala je le rahla, ozka proga na vzhodnem obzorju, a tudi ta je naposled izginila očem. Morje je bilo čisto drugačno od Sredozemskega. Zeleno je bilo in sonce je pripekalo še bolj neusmiljeno kakor tam. Ponoči pa se je lesketalo okoli ladij. Vse morje je žarelo in pljuskanje valov je sipalo nove iskre po svetlikajoči se gladini. Veter je bil ugoden in temni krn naše ladje je krepko ril v blestečo svetlobo skrivnostnega morja. Tako smo jadrali v neznani svet dolgih enajst dni. Mornarji so bili krepki in vajeni dela. Do skrajnosti so bili vdani princu in meni in se niso bali ničesar. Večkrat sem s potomci kraljev sedel skupaj na prednjem delu krova. Tukaj ni veljala stroga egiptovska etiketa, po kateri je bil kraljevski princ božansko bitje. Princ Ranofer je govoril z menoj kakor s svojim prijateljem in isto sta storili obe princesi. Sedeli smo in se razgovarjali o čudni deželi, ki jo bomo odkrili. Hrepeneli smo po njej, kajti dovolj žalostno je bilo takrat v deželi egiptovski.

Delo na poljih je bilo težko. Nil včasih ni dovolj narasel in njive, ki bi rodile obilen sad, so ostale neplodne. V zgornjem Egiptu se je pojavljala lakota, ki je je bilo ljudstvo že vajeno in jo je sprejemalo ko potrebno zlo. Faraon se je brigal za nesrečo svojega ljudstva. Spretni inženjerji so izdelali načrte za prekope, ki naj bi prepregli vso deželo. Ponoči so delali, čez dan pa počivali zaradi prevelike vročine. Prišle so kuge in tisoči so umrli dan na dan. Faraon je z grozo gledal propast svojega ljudstva. A ko so bili prekopi dograjeni, so prišli brezvestni špekulantje, ki so zemljo pokupili, preden so se še mogli kolonisti na njej naseliti. Vlada v Egiptu ni mogla zatreti tega zločina početja in ljudje, ki so prišli sestradani iz suhih pokrajin ob robu puščave, so dobili

zemljo le za grozno velik denar. Delati so morali špekulantom in jih plačevati deloma s pridelki. Če pa je bila letina le malo slabša, so se jim zadolžili. Špekulantje so pritiskali in v teku časa so postali iz nekdanj svobodnih ljudi sužnji in tlačani, ki niso imeli več lastne zemlje. Popolnoma odvisni so bili od gospodarjev in so imeli za trdo delo le golo, bedno življenje. Brezvestni izkoriščevalci pa so živeli ob Nilu v razkošnih vilah. Spretni umetniki so jim bili napravili čudovito pohištvo ter jim poslikali stene. Vsega so imeli dovolj. Tisti prvotni špekulantje, ki so si bili nagrabili največ zemlje, so pomrli, a njihovi sinovi so zapravljali premoženje, prevzeto od staršev. Le razkošnega življenja so se bili navadili, ne pa dela in spretnosti v upravljanju velikih zemljišč. In posestva ob prekopih so menjavala gospodarje. Mladi bogatini so propadali, izžiti od bogastva, brezdelja in razkošja. Prišli so drugi, bolj spretni, in za majhen denar odkupili vsa ogromna zemljišča. Le sužnjem in tlačanom se življenje ni izpremenilo. Dan na dan so težko delali na širokih, močvirnih poljih, a ko so na večer polegli v glinastih bajtah, so vedeli, da bo solnce drugi dan obsevalo njihov brezup prav tako kakor danes. To je bilo zlo, kajti nekaj upanja mora človek imeti, sicer propade.

Princ Ranofer je vedel vse to. Videl je, kako izgublajo ljudje življenje, in on se je bil napotil prvi na zapad, da bi poiskal deželo solnca, čudovito otočje, iz katerega je najprej zasijala luč modrosti v deželo egiptovsko. Bil je uverjen, da bo vsem prinesel srečo. Več modrosti in znanja, ki bi služilo trpečim ljudem, da bi si ustvarili raj na zemlji. Vedel je, da bi bilo predvsem treba izpremeniti človeška nagnjenja, njihov pohlep, krutost in neumnost. A mogoče so rešili to največjo nalogo ljudje na onem daljnem, čudežnem otoku solnca.

Vendar to ni bilo vse, kar je princa gnalo v daljne kraje. Ranofer je bil vedoželjen. Ko je bil zahajal v Horov in Amonov tempelj učiti se astronomije in prirodoslovnih ved, je čestokrat čul o daljni deželi, iz katere je prišlo prvo znanje v Egipt. Čital je, da so bili ljudje tam zelo modri in so več znali, kakor le kdo na svetu. Vedoželnost je gnala princa, da se je odločil za potovanje, in jaz, Sen-Mut, svečenik in njegov tovariš pri raziskovanjih, naj bi vodil ladjo. Tako se je vse naključilo, da smo pluli v neznano.

Enajst dni je bil veter ugoden in morje razmeroma gladko. Že davno so zadnje ptice prestale krožiti nad našimi glavami in videli smo le še leteče ribe z rdečimi plavutmi, ki so se v trumah dvigale iz morja in čez kratek čas zopet padale vanje. Dvanajsti dan je nastala nevihta, kakršne še nisem doživel na vseh prejšnjih potovanjih. Povedal sem že, da sem takrat mislil s tujimi možgani. Bil sem izredno izkušen v upravljanju

ladje in sem razumel vse modrosti, ki jih potrebujejo pomorščaki. Vihar, ki pa je sedaj zajel naše tri jadrnice, je bil ogromen. Neverjetno veliki valovi so nas dvigali na svoje široke hrbte in vsakokrat, kadar smo splavali kvišku, se je zdelo, da potujemo proti nebu, ki so se po njem podili raztrgani, sivi oblaki. Čez kratek čas je zdrknila naša ladja nizdol in se potopila v globoko valovno dolino kakor v prepad. Nепrestano je butalo morje čez nas in pomorščaki, ki so vztrajali na krovu, so se privezali ter le trudoma kljubovali besnečemu vodovju. Preteči oblaki so se podili po nebu in bliski so švigali iz njih. Včasih se je hipoma odprla stena sivih meglá in solnčni žarki so posijali v neizmerno grozo razbičane vode. Ti trenotki so nudili najstrašnejši prizor. Videli smo vso strahoto zelenih valov, vso ogromnost neprestano se premikajočih gor, ki so hotele zajeti našo ladjo, in vso temo lačnih brezen med njimi. V takšnem trenotku, ko je bila naša ladja silno visoko na valu, sem videl globoko pod nami dve ogromni živali, ki sta se borili na žive in mrtve. Bila je zelo velika riba, katere trebuh se je srebrno svetil. Borila se je s hobotnico, ki jo je bila vso ovila z rjavimi, mišičastimi lovkami. Živali sta se zagrizli druga v drugo. Za hip sem videl, da zmaga hobotnica. Umirajoča riba je z naporom odprla veliko žrelo, polno zob, a že takoj nato pa je ves boj zakril val, ki je zagrnil živali in z ogromno silo pljusknil po nas. Naša ladja — najboljša, ki jo je bilo mogoče imeti v Egiptu — je škripala in pokala, a je izdržala najhujše besnenje valov. Dva jambora sta bila odlomljena, a tretji je še stal kljub večnemu naporu razpenjene vode, ki je divjala čez ladjo. Tedaj se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Pred nami se je pojavil val, ki je bil večji kakor vsi ostali. Pol obzorja je zavzel. Bil je siv v viharni luči in pena na njem se je svetila kakor krilo ogromnega belega žerjava. Z nepopisno naglico je pridrvel bliže. Bil je val, ki je bil hujši od vseh, in ko nas je dosegel, smo mislili, da oglušimo. Z gromovitim šumenjem je padla gora vode po nas. Zadnji jambor se je prelomil z grozovitim truščem, a že takoj nato je plavala ladja na grebenu vala, ki je vendar nikakor ni mogel pogrezniti. Od petih mornarjev, ki so bili kakor jaz privezani v bližini krmila, je ostal razen mene le še eden. A od trenotka, ko nas je prepljusknil ta zadnji val, je sila viharja pojemala. Ponoči so nas še zibali valovi, a bili so široki in niso imeli več tako velikih, belih griv. Ko pa je zopet vstalo solnce, je plavala naša ladja po skoraj mirnem morju, toda zdaj ni imela več moči, da bi se še gibala. Vsi jambori so bili zlomljeni in valovi so jo zibali po mili volji. Bili smo sami. Ladji spremljevalki smo bili izgubili v viharju in nikdar ju nismo več videli. Plavali smo izgubljeni sredi širnega morja.

Vstavili smo majhno jadro ter se počasi in trudoma pomikali naprej. Bilo je vprašanje, ali naj se skušamo vrniti ali pa naj obdržimo dosedanjo smer. Vprašanje ni ostalo dolgo nerešeno. Zagrabil nas je morski tok ter nas nesel v južnozpadno smer, ne da bi se mu mogli ustavljati. Nismo vedeli, ali nas vodi v pogin ali v bližino neznanih, a rodovitnih obal. Tok nas je nesel sedem dolgih dni in živila, ki smo jih bili deloma shranili na drugi ladji, so nam začela primanjkovati. Osmi dan me je princesa Nofrit poklicala k sebi.

„Sen-Mut,“ je rekla, „za koliko dni imamo še živeža in vode?“

Odgovoril sem ji: „Če bomo štedili, za dva in dvajset!“ Ni bilo res, a govoril sem tako, da ji ne bi vzel poslednje iskricice upanja.

Rekla je: „Če do tedaj ne najdemo otoka solnca, vzemi meč in me ubij! Mnogo boljša je hitra smrt kakor počasno umiranje.“

Odgovoril sem ji: „Storil bom, kakor želiš. Sam bi umrl s teboj, gospodarica, toda zaupana mi je ladja in dolžan sem, da umrem zadnji na njej.“

Princesa Tui, prej vedno lahkomišelná in vedra, je sedaj včasih gledala otožno. Ona in princ Ranofer sta trdno verovala, da bomo dosegli cilj, in vendar se je brezup pollaščal tudi njiju. Tako smo pluli še nadaljnjih dvanajst dni in čudovita je bila vztrajnost mojih mornarjev. Vsi so dobivali le še malo živil. Bledeli so pod svojo rjavo kožo, a slepo so zaupali vame in pričakovali, da jih bom rešil s čarovniškimi močmi, ki so me jih naučili starejši svečeniki v Tebah in Memfisú. Prav tako so bili uverjeni, da bog Amon ne bo zapustil tako visokih oseb, kakor princa in obeh lepih deklet kraljevskega rodu. (Dalje prihodnjič.)

NAPIS NA VODNJAKU

JANKO GLASER

Nem v globočinah zbiram se, tesním
in s težo, ki je v meni, se borim,
dokler (kot tesnega srca naval)
ne dvigne lastna teža me od tal
in v slap pojoč mi molka ne razreže:
tebi, ki truden si, v krepčilo sveže.

Brez teže

bi v globočinah večno nem ostal.

O B Z O R N I K

ANTON LAJOVIC

KRIZA NEKATERIH NAŠIH SOCIALNIH VREDNOT

(Misli o naših strankah, o narodnosti in o državi.)

Če je družba tvoriteljica idealov, kakor so spoznali francoski sociologi, potem je gotovo tudi res, da družba ustvarja duhovne in socialne vrednote in jih z vsem moraličnim pritiskom, ki ga je sposobna, tudi vcepi vsakemu svojemu članu.

V življenju posameznika kakor skupin so čuvstva tista, ki odločilno vplivajo na dejanje in nehanje ljudi, nikakor pa ne razum, kakor bi se to zdelo na površni pogled. Razum je le skromen in podrejen regulator našega življenja, predvsem kolikor je le to nagnjeno na analitično spoznavanje. Ostaja pa v ozadju in je v premnogih važnih, odločilnih trenutkih čisto brez vpliva, kadar gre za akcijo in za dejanje.

Če pa je stvar taka in če se vidi, da je vsako vrednotenje v pretežni meri zasidrano v čuvstvovanju ljudi, tedaj se pokaže, da so socialne in duhovne vrednote, prav zaradi svojega pretežno čuvstvenega značaja, odločilnega pomena za dejanja in za opustitve posameznika in družbenih skupin.

Vendar vrednote, s katerih velikim fondom razpolaga posameznik kakor tudi družbena skupina, nikakor niso v kaotičnem stanju. Družba si jih marveč ureja po nekih stopnjah nadrejenosti in podrejenosti, skladno s tem, kako jih smatra v danem času za bolj ali manj življenjsko važne.

Vsaka družba si torej ustvarja celo hierarhijo vrednot. Taka ureditev pa ne more biti drugačna, kot da je v skladu s trenutnim kulturnim nivojem družbe in v skladu z njenimi življenjskimi prilikami.

Jasno je, da pridejo dotedanje vrednote in njihov medsebojni odnos v krizo, kadar se življenjske prilike menjajo ali če se izpremeni v važnih pogledih kulturni nivô. Te vrednote ne morejo več ostati na svojem hierarhičnem mestu, če življenjske prilike povzročé v ljudeh izpremenjeno gledanje na važnost in življenjsko ceno dosedanjih vrednot.

Nihče ne more prezreti, da so socialni pojavi, kakor „stranke“, „narod“ in „država“, znamenite socialne vrednote. To je jasno vsakomur, ki upre svoj pogled na javno življenje, četudi bi mu bilo iz kakršnegakoli razloga manj jasno, kako globoko sega vrednota teh socialnih tvorb.

Toda ko spoznamo, da navedeni socialni pojavi, namreč stranke, narod in država, tvorijo važne socialne vrednote, nismo s tem še ničesar rekli o tem, v kakem hierarhičnem razmerju so, in katera izmed njih je v danem času življenjsko pomembnejša in odločilnejša.

Če namreč ureditev socialnih vrednot po njihovi pomembnosti zavisi od konkretnih življenjskih prilik in s tem od kulturnega nivoja, je jasno, da medsebojno razmerje teh treh vrednot ne more biti isto, če gledamo slovenske prilike, kakršne so bile pred prevratom, in pa prilike, kakor so nastale po prevratu.

Svetovna vojna s svojimi posledicami ni samo popolnoma izpremenila politične karte srednje in vzhodne Evrope, ko je razbila tri velika cesarstva in ustvarila veliko število novih držav, temveč je tudi globoko izpremenila evropsko miselnost. Zakaj nove politične situacije so vrgle na mizo veliko množino novih problemov in jih osvetlile čisto po svoje, popolnoma različno od mišljenja, ki ga je v glavnem kazalo 19. stoletje.

Pri nas Slovencih je moralo posebno odločilno učinkovati na naše mišljenje to, da smo po osvobojenju iz avstrijskega, nemškega državnega jarma prišli v lastno narodno državo.

Taka sekularno važna izprememba našega stanja pa kajpak ni mogla zatajiti svojega vpliva na naše vrednotenje socialnih dobrin, zlasti na naše vrednotenje strank, naroda in države. Nastala je naravna nujnost, da prevrednotimo medsebojni odnos teh treh socialnih vrednot, ki po naravi stvari ni mogel ostati tak, kakršen je bil v Avstriji.

Da izmerimo daljo in nebeško stran, kjer plove naša narodna ladja, je treba, da razpoznamo, v kakem medsebojnem razmerju je naša slovenska inteligenca motrila socialne vrednote „strank“, „naroda“ in „države“ zadnjih 20 let pred vojno, kako jih gleda po prevratu in kam meri pravilna stvarna perspektiva teh stvari. Če pa hočemo pravilno oceniti to važno duhovno dogajanje, tedaj moramo seveda spoznati, da se ne smemo postaviti na stališče kakršnekoli stranke, marveč, da nam morajo prav stranke s svojo miselnostjo biti predmet razglabljanja. Potemtakem ne more odločevati kakšna enostranska simpatija ali antipatija; če hočemo, da se nam ne bo skalil pogled, moramo videti v vseh strankah enako važne sotvorilke naše politične miselnosti, katerih enostranski naporji pomenijo v svojem končnem rezultatu nehoteno kolaboracijo. Stvarni rezultat tega sodelovanja pa je identičen s kulturnim nivojem političnega življenja v našem narodu.

Zaradi enostavnosti bom za poglavitni slovenski stranki pred vojno rabil izraze liberalna in klerikalna, ne da bi eni ali drugi oznaki hotel dati kakršnokoli primes zaničljivega pomena. Pri analiziranju bom pustil ob strani socialno-demokratsko stranko, ker je le-ta pred prevratom imela le malo vpliva na naše narodno življenje, saj je organizacijsko in miselno bila privesek dunajske socialno-demokratske stranke, po prevratu pa je skoraj skopnela v nič, ko se je naravno pretrgala njena prejšnja organizacijska vez.

Obenem se mi zdi potrebno poudariti: Tema mojega razmišljanja zahteva, da pokažem samo vodilno in značilno linijo v mišljenju dveh naših glavnih političnih strank, zato se moram poslužiti abstrakcije in tipiziranja. Prav iz tega razloga je zame za klerikalno stranko karakteristična ona smer, ki jo je inavguriral škof Misja in ki jo je prav do prevrata držal dr. Šusteršič kot oficialni vodja klerikalne stranke v tem času. Zato je za moje razglabljanje moral ostati ob strani dr. Janez Krek, kolikor je bil, po razcepitvi klerikalne stranke v dve struji nekaj let pred prevratom, glava one struje, ki je v znatni meri poudarjala narodnostni moment. V vdoru narodnostne ideje v Krekovo strujo vidim stransko primes, ki je takó protivna poglavitni ideologiji naše predprevratne klerikalne stranke, kakor je bil Šusteršič v tisti dobi protiven dr. Janezu Kreku.

Ko bom skušal očrtati glavne miselne linije obeh naših političnih strank, je jasno, da ob določanju te miselnosti ne smatram, da bi vsak partizan te ali

one stranke imel natančno tako miselnost, kakor jo popisujem in da bi ta miselnost ne bila mešana s prilivi kakih stranskih naziranj. Če bom našel, da je bila klerikalna stranka pred prevratom v narodnostnem pogledu principialno in taktično izrazito mrzla in indiferentna, ni rečeno, da je bil tudi prav vsak njen partizan narodnostno mlačen.

In obratno. Če bo analiza liberalne miselnosti pokazala postulat neke otujenosti nasproti našemu preprostemu človeku, ni rečeno, da niso tudi med liberalci bili ljudje, ki so imeli zanj prav gorko srce.

Če hočem govoriti o generalnih miselnih smernicah, tedaj moram abstrahirati od takih konkretnih individualnih posebnosti.

*

Značilnost predvojne klerikalne stranke je predvsem v tem, da je bila izrazito katoliška, konfesionalna stranka. Poglavitno besedo v življenju te stranke je hotel imeti in jo je tudi imel škof. To prav izrazito kažejo pastirski listi škofa Misje (v ekscerptu so citirani v članku Katoliškega Obzornika iz leta 1902. „Kardinal Misja in katoliška renesansa med Slovenci“). Po tem stališču „tudi politika ni izvzeta iz cerkvene razsodbe: Bogu je vse podvrženo, torej tudi politika“. Za kandidate v klerikalni stranki zahtevajo, da „morajo katoliška načela voditi in vladati vse njih ravnanje“. Toda ti kandidati „ne smejo določati sami, kaj je v istini katoliško, marveč morajo to sprejeti od učiteljev sv. cerkve, postavljenih od Boga: od škofov...“. Čeprav je sicer škof Misja, ko je ustvarjal in s svojim vplivom utrjeval to svojo stranko, v pastirskih listih delal neke fine razločke, kdaj je njegova škofovska razsodba izključno odločilna in kdaj ni, vendar ta fina diferenciacija za povprečnega strankinega pristaša in tudi za njenega povprečnega inteligenta ni prihajala v poštev, zakaj ta je videl le glavno linijo, in ta je bila v tem, da škof bodi in tudi je odločilna glava katoliške stranke. Stališče naše klerikalne stranke, namreč, da je kot katoliška tudi v političnih stvareh odločilno odvisna od svojega škofa, je imelo svojevrstne psihološke posledice. Ker je bila stranka katoliška in pod odločilnim škofovim vodstvom, ni nič čudnega, če se je v preprostem človeku, za katerega štejem tudi povprečnega strankinega inteligenta, psihološko razvila misel, da uživajo strankini ukrepi podobno nezmotljivost, kakor je dana Cerkvi sami. Posledica takega mišljenja je bila izredno strumna strankarska disciplina, ki je naravno šla vzporedno s cerkveno strankarjevo disciplino.

Vežanost te stranke z že dano cerkveno organizacijo in hierarhijo je povzročila, da je stranka tudi socialne pojave vrednotila tako, kakor jih je skladno gledala Cerkev sama.

Cerkev uči, da je naše zemeljsko življenje samo priprava za onostransko večno življenje.

Če je tako, tedaj so one vrednote, ki so vezane samo na tostransko življenje, naravno manjšega, podrejenega pomena.

Zategadelj je narodnost kot vrednota čisto zemeljskega značaja, podrejena večnim vrednotam.

Zato so torej organizacije, ki so si zastavile smoter, okrepiti narodnostne vrednote, bile podrejene onim, ki so šle za večnimi cilji.

Ker pa je klerikalna stranka po svojih zgoraj navedenih vidikih bila izrazito cerkvena stranka in so njeni končni smotri bili identični s cilji Cerkve, tedaj se je naravno čutila superiorno v primeri s strankami, ki so zasledovale samo zemeljske, torej inferiorne smotre.

Skratka: Po celotnem mišljenju predvojne klerikalne stranke je narodnost kot vrednota podrejena stranki.

*

Za klerikalno stranko pa je bil pod Avstrijo v isto smer odločilen tudi še taktičen pogled.

Ko je škof Misja v svojih pastirskih listih govoril o narodnosti, ni nikdar opustil besede o avstrijski državi in o vzvišeni vladarski hiši. Poudarjal je, da obstoji „poleg pravice posameznega naroda tudi dolžnost, da se edino in močno ohrani cesarstvo“.

Klerikalna stranka je kot katoliška stala na stališču, da vsaka oblast izvira od Boga.

To, v svojem jedru konservativno geslo je določalo tudi njeno zadržanje do države, in sicer v tem smislu, da je bila njena lojalnost nasproti Avstriji že stvar principa; to ji je bilo tem laglje, ker je bil avstrijski cesar „apostolsko veličanstvo“.

Ko je tedaj bil ozir na to državo takó odločilen za strankino praktično politiko, je naravno, da je narodnost bila za to stranko nekaj postranskega in da v svoji taktiki ni mogla dajati narodnosti poudarka, saj je bilo prav narodnostno vprašanje tisto „usodno vprašanje, ki grozi vreči Avstrijo iz tečajev“.

Če potemtakem tačas ni bilo za to stranko niti iz načelnih niti iz taktičnih razlogov prikladno, da bi narodnostnemu vprašanju pri Slovencih dajala kak poudarek, je umljivo, da se je stranka v svojem praktičnem zadržanju posvečala predvsem gospodarskim vprašanjem in okrepitvi cerkvene politične moči.

Val narodnostnega gibanja pa je iz zapadne Evrope udarjal tudi v naše kraje in je imel v nasprotni stranki sicer razmerno maloštevilno, vendar pa pod narodnim geslom bojujočo se skupino, zato se tudi klerikalna stranka ni mogla docela zapreti temu duhu časa. Zaradi tega je stala na stališču, da z gospodarsko okrepitvijo slovenskega kmeta krepi tudi njegovo slovenstvo (to smatram sicer za čisto materialistični vidik, ki sam po sebi ni mogel privedi do duhovnega rezultata).

Skratka: Mišljenje klerikalne stranke glede socialnih dobrin stranke, narodnosti in države je bilo pred prevratom táko, da sta država in njena oblast od Boga, zato sta bili tudi za to stranko na prvem mestu, medtem ko je narodnost vsekako tej konkretni državi podrejena dobrina. Narodnost pa je kot zemeljska dobrina še posebej podrejena tudi stranki, čim ta stranka zastopa kot svoj zadnji smoter nadrejeno dobro onostranskega življenja.

*

Odnos liberalne stranke do socialnih vrednot „stranke“, „naroda“ in „države“ se je videl na prvi pogled delno čisto drugačen. Kje pa naj iščemo temu odnosu miselne izvore?

Niti ideja liberalizma niti ideja narodnosti in napredka nista zrasli na domačih tleh. Bili sta importirani od zunaj. In če vprašam, odkod, tedaj je

samo treba pogledati, kje se je ob koncu 19. stoletja šolala ona naša posvetna inteligenca, ki je kesneje postala nositeljica protiklerikalne struje v Slovencih.

Naši ljudje, ki so se šolali izven domovine, so ob tem času študirali edinole na Dunaju in v nemškem Gradcu. Nekaj jih je prišlo tudi v Prago, ki pa je takrat tudi stala pod pretežnim vplivom nemške kulture. Le redkokateri Slovenec se je izgubil na kako drugo inozemsko šolo, in če je bil prišel pri tem v območje kakega drugega, nenemškega kulturnega kroga, se takšen vpliv v našem javnem življenju pred prevratom, žal, ni uveljavil toliko, da bi ga sploh čutili.

Liberalizem, narodnost in naprednost so v našem posvetnem inteligentu, ki je obiskaval visoke šole v Gradcu ali na Dunaju, nosile kot ideje tako obeležje, kakršnega je tem idejam dajala nemška kultura.

Če z analizo doženem, da je bil ta ali oni filozof tisti, ki ga lahko smatramo za izhodišče nekemu umevanju kake ideje, postavimo ideje o državi, ni seveda rečeno, da se je ves nemški kulturni krog, v katerem se je izobraževal naš mladi inteligent, tudi zavedal tega izhodišča. Prav tako se ga seveda tudi ni zavedal naš inteligent. Zakaj filozofsko mišljenje tega in tega filozofa, denimo Hegla, se je bilo v teku časa izpremenilo in poplitvalo v tako zvanega duha časa, prav tako, kakor se zlat denar izpremeni za širšo porabo v manj vreden drobiž.

Dasi se je takó našemu inteligentu zabil individualni vir filozofske ideje in mu je torej ostal neznan oni filozof, ki je dal značilno obeležje ideji, je vendar ideja sama v glavnem ostala živa, dasi je posledaj bila anonimna.

Ona naša inteligenca, ki je bila protiklerikalno usmerjena, je torej svoj liberalizem, svoje narodnjaštvo in svoje naprednjaštvo prinesla s seboj iz nemških kulturnih centrov. Te tuje struje so v naši inteligenci imele le v toliko nekak odklon, kolikor so bile uporabljene za naše posebne slovenske razmere. Naš liberalni inteligent je na narod in na narodnost gledal povsem na enak način, kakor je gledal nanju v tisti dobi nemški človek. V tistih letih je med Nemci bilo še prav malo razvito sociološko gledanje življenja. Zato je bilo umljivo, da je tudi naš liberalni inteligent gledal na narodnost po analogiji tega, kakor je ves tedanji nemški svet, sledeč Heglu, gledal na državo.

Naš liberallec je narod smatral za bitje zase, bitje, ločeno od posameznega človeka v narodu. To abstraktno bitje je naš liberallec cenil in spoštoval, celó ljubil in se zanj navduševal. Skladno temu, da je videl v narodu bitje zase, ni imel naš liberallec potrebe za bližji čuvstveni odnos do posameznega člana tega naroda; njemu nasproti je v bistvu ostal hladen.

Naš liberallec pa ni bil samo naroden, marveč je bil tudi napreden, saj se je njegova stranka skoraj ves čas svojega obstoja imenovala: narodno-napredna. Kako je bilo s to naprednostjo?

Tendenca po napredku znači sama v sebi: nezadovoljnost z dosedanjim stanjem. Takó našemu naprednjaku celotno stanje našega preprostega človeka ni bilo sprejemljivo stanje, to pa ne samo z gospodarskega vidika, nemara zaradi tehnične nedostanosti, temveč tudi z docela drugih vidikov. Ves duhovni svet našega preprostega človeka se je zdel našemu naprednjaku navaden, ordinaren, brez cene, celó zaničevanja vreden. Temu vsakdanjemu in zato malo ali nič zanimivemu svetu, iz kakršnega je kot človek kmečkega rodu sam zrasel, naš naprednjak ni mogel priznati kulturne vrednosti, brž ko je med svojim

študijem prišel v svet, ki se mu je pokazal izrazito civiliziran in kulturn, tuj svet, nič podoben domačemu.

Če je torej šlo za napredek, v čem naj bi sicer bil ta napredek, ako ne v tem, da se posname in prenese na slovensko življenje tuja kultura in civilizacija. Le-ta je našemu naprednjaku, pač skladno z njegovo idejo napredka, postala vzor in smoter. In zopet je iz tega drugega razloga razumljivo, da naš liberalec ni lahko našel duhovnega stika z našim preprostim kmečkim človekom, dasi je propagiral narodnostno idejo. Take stike sta mu namreč otežkočala ali celo onemogočala ne samo njegova abstraktna narodnostna ideja, temveč še bolj njegov kulturni in civilizacijski ideal.

Ta ideal je bil oni, ki je celo z lahkoto omogočil sodelovanje naših naprednjakov s tedanjimi nemškimi poslanci, zakaj ločile so jih samo jezikovne aspiracije, dočim so si bili njihovi nazori o kulturi in civilizaciji skoraj skladni, saj so jih bila posredovala ista kulturna središča.

Našega liberalca je ločil od nemškega liberalca v naših krajih edinole jezik. Tega je naš liberalni inteligent smatral za skoraj edino ločilo med njegovim abstraktno pojmovanim slovenskim narodom in med kakim tujim, enako abstraktno pojmovanim narodom.

Da bi bil jezik mnogo več kot golo občilo, več kot samo ločujoča oblika, da bi bil marveč tudi dejanski nosilec svojevrstnih in samorodnih duhovnih vrednot, ki so se kristalizirale v živo bitje jezika, do tega spoznanja se ni mogel povzpeti naš liberalni inteligent, ker mu tega ni dopuščal duh tedanjega časa.

Zato je narodnostna borba liberalne stranke bila v bistvu jezikovna borba.

Ker je bil slovenski liberalec predvsem slovenski narodnjak in ker je narodnostno vprašanje bila centralna os njegovega političnega gibanja, je naravno, da je bila liberalna stranka nasproti avstrijski državi le po sili lojalna in ne tako kakor klerikalna, ki je bila lojalna iz principa.

Liberalna stranka si je marveč kot narodna stranka želela drugačne države za uresničenje svojega narodnostnega ideala, kakor je bila tedanja avstrijska država.

Potemtakem njeno zadržanje nasproti avstrijski državi v tedanjih prilikah ni pravilna mera za to, kako je ta stranka hierarhizirala med seboj vrednote: stranka, narod, država.

Drži samo to, da je po njenem umevanju bila narodnost *nadrejena stranki*, čim je bila tej stranki narodnost centralni smoter njenega prizadevanja.

Odnos stranke do narodnosti je bil pri tej stranki torej obraten kakor pri klerikalni stranki, ki je, kakor smo že spredaj poudarjali, narodnost podrejela stranki.

Liberalna stranka, ki je nosila na svojem ščitu narodnostno idejo, je izvršila zgodovinsko važno nalogo, da je prav s to idejo v širokih plasteh, predvsem v plasteh svoje inteligence in delno tudi med preprostim ljudstvom, visoko dvignila narodno samozavest in tako odločilno pripomogla, da je ob usodnem trenutku prevrata krenil naš narod na pot združitve z bratskima narodoma Hrvatov in Srbov. Ta njena narodnostna ideja je tudi bila tista, ki je z vso svojo udarno vitalnostjo povzročila narodnostno strujo v nasprotni klerikalni stranki, strujo, ki ji je imel načelovati dr. Janez Krek. A glej paradoks: Prav

pri liberalni stranki sta njeno filozofsko umevanje narodnosti in njena ideja napredka utegnili kvarno vplivati baš na narodno življenje in pa na vse one narodne zaklade miselnosti, ki so živeli v narodu na osnovi njegovih narodnih konservativnih tradicij.

In drugi paradoks: Klerikalna stranka, v svoji oficiozni liniji izrazito hladna in indiferentna nasproti narodnostni ideji, je v svojem konservativizmu ščitila prav narodno tradicijo in narodove tradicionalne vrednote. A s svojo mlačnostjo v narodnostnih stvareh je zakrivila, da so najširše plasti naroda ostale narodnostno mlačne in brezbrizne.

Mislím, da bi se bilo vse naše politično in kulturno življenje (glej zlasti Koroško) po prevratu zasukalo povsem drugače, če ne bi bila baš ta stranka nad 20 let pred prevratom zanemarjala vsako izrazito gojitev narodne zavesti v najširših plasteh našega naroda.

*

Kakšno pa je bilo stališče obeh strank po prevratu?

Ker se je prevrat v Sloveniji izvršil od zunaj in skoraj brez vsakega duhovnega sodelovanja Slovencev, je naravno, da je miselnost obeh strank, kar se tiče njihovih odnosov do vrednot: stranka, narod, država, ostala v bistvu neizpremenjena.

Ko sem rekel, da se je prevrat izvršil brez duhovnega sodelovanja Slovencev, sem hotel reči predvsem to, da do prevrata ni bilo v Slovencih nobenih močnih, še manj pa splošnih miselnih struj, ki bi se bile postavile v izrazito in načelno nasprotje s tedanjo absolutistično in tujo državo in ki bi v sebi pripravljale demokratičen odnos do življenja. Deklaracijskega gibanja, ki je bilo nekako cesarsko-kraljevo tolerirano in ki ni imelo nič drugega nego tezo o novi avstrijski državni obliki, ne morem šteti med globoko segajoča in globoke brazde ostavljajoča duhovno-prevratna gibanja.

Naš prevrat se je izvršil le kot *političen*. Vse drugo naziranje na svet je pri nas ostalo neizpremenjeno. Samó prva leta po prevratu sta se dozdevno nekoliko vznemirila in poglobila narodni duh in narodno čuvstvovanje. Toda vse to se je polagoma vrnilo na stari tir, brž ko se je prvotno poprevratno razburjenje poleglo.

Po prevratu pa so tisti inteligentje obeh naših strank, ki so doraščali ob koncu 19. stoletja, pravkar stopili v ono zrelo dobo, da so jih prilike potisnile na vodilna politična mesta.

Po sami naravi stvari so jih pri tem vodili v njihovih dejanjih oni ideali in one vrednote, katere jim je bila doba njihove mladosti vtisnila v dušo.

Zato je za klerikalnega voditelja poprevratne dobe in za spodraščajočega klerikalnega inteligenta bila nova država enako kakor prejšnja načelno nedoklonljiva, ker je tudi ta oblast od Boga.

Ni pa tudi bilo nikakega povoda, da bi se mišljenje klerikalnega inteligenta o vrednostnem odnosu njegove stranke do narodnosti menjalo. Vsi načelni razlogi namreč, ki so nekoč določali vrednotenje teh dveh socialnih dobrin, so zanj ostali enako utemeljeni.

A taktično so se stvari izpremenile.

Medtem ko je v katoliški državi Avstriji imela naša klerikalna stranka močne zveze v podobno usmerjenih drugih katoliških strankah Avstrije in ko

je katoliška hierarhija v tej katoliški državi imela silno preponderanten vpliv, je v novi državi bila strankarska grupacija za našo klerikalno stranko neugodna. Dasi so Hrvatje katoliški narod, niso imeli izrazito katoliške, močne stranke; tista, ki je obstajala, je bila neznatna po svoji moči. Pa tudi Srbi niso imeli nobene konfesionalne stranke s krščansko smernico. Tako je naša klerikalna stranka s svojo smerjo ostala osamljena.

In v tej osamljenosti ji je narodnost kot taktična poteza prišla prav.

Klerikalna stranka si je mogla svojo dotedanjo moč ohraniti edinole tedaj, če bi se država organizirala tako, da bi Slovenija tvorila zemljo zase. Ob taki organizaciji bi bil klerikalni stranki zagotovljen odločilen vpliv na enak način in v isti izmeri, kakor ga je imela ta stranka še za Avstrije. Zato je ta stranka v nasprotju s svojo avstrijsko tradicijo postala sedaj izrazita nositeljica slovenske narodne misli in v politično-organizacijskem pogledu slovenskega avtonomizma ali morebiti še dalje segajoč: federativne državne oblike.

*

Tudi liberalna stranka je v novi državi ostala zvesta svojim idealom. Tu šele je dobila priliko, da pokaže svoje vrednotenje dobrin: stranka, narod, država.

Kakor sem že poudaril, je ta stranka smatrala narod za realno nadbitje, ki ima samostojno existenco izven posameznih narodnih pripadnikov in preko njih.

Čim pa je naš narod prišel v svojo državo, se je liberalnemu inteligentu zdelo, da je naša država, katero je tudi smatral — v smislu Hegla — za realno nadbitje, vsekakor nadrejena narodu.

V to smer je zelo značilna izjava dr. Ilešiča, ki je nekje postavil lestvico: posameznik, rodbina, narod, država. Izhajal je po lastnem mnenju od prvini do viška razvoja in tako obenem označil tudi vrednostno razmerje.

A glejte čudo! Čigava je ta četverostopna lestvica. Natančno Heglova. Hegel namreč postavlja lestvico: posameznik, rodbina, družba, država. Razlika med Ilešičevo lestvico in Heglovo je edinole v tretji stopnji, kjer rabi Hegel amorfnejši pojem družbe, a Ilešič manj nejasen pojem naroda.

Dr. Ilešiča pa moram, če sledim vsem njegovim številnim izjavam, smatrati za tipičnega predstavnika slovenske liberalne miselnosti.

In kaj je sledilo iz zgoraj omenjene četverostopne vrednotne lestvice za našelno zadržanje naše liberalne stranke po prevratu?

Ker je liberalna struja smatrala narod in zato tudi slovenski narod za realno kolektivno bitje, obstoječe, kakor smo že zgoraj videli, izven posameznih članov naroda in nad njimi, je liberalni inteligent smatral, da je edina karakteristika naroda njegov jezik. Pri tem mu ni bilo jasno, da je vsak jezik več kot samo gola posoda. Ni mu bilo jasno, da si ne moremo misliti jezika brez stvarne vsebine vseh narodovih misli in tisočletnih modrosti in da jezik ni samo zaklad, marveč obenem tudi zakladnica, trezor.

Liberalni inteligent, ki je čisto površno gledal v jeziku golo posodo in golo, nevažno obliko, ni imel po prevratu pomisleka, da se jezik ne bi dal opustiti. Sklepal je namreč takole:

Iz nižje socialne edinice naroda stopamo sedaj v višjo in dragocenejšo socialno edinico, v državo, ki ni samo višja socialna edinica, ampak ki je

sploh najvišja socialna tvorba človeškega duha. Skratka, njegovo mišljenje o državi se je nevedé, a vendar sledeč nemškemu časovnemu duhu, popolnoma strinjalo s korenino tega nemškega časovnega duha, namreč s Heglovo filozofijo, ki je državo pobožanstvila.

V takem miselnem poteku se je liberalnemu inteligentu zdelo ne le sólo ob sebi umljivo, da se dá slovenski jezik opustiti na ljubo srbskohrvaškemu, ker je slovenski jezik mogel dozdevno biti zapreka zedinjenju, temveč nasprotno: Tako početje se je zdelo celó zaslužno, ker bi omogočilo slovenskemu narodu pretopitev v višjo, odnosno celó v najvišjo človeku možno socialno tvorbo: v skupno državo.

In kakšni so bili taktični oziri za liberalno stranko po prevratu?

Naj vtaknem vmes vážno misel:

Ustvarjajoče načelo za vsako socialno grupacijo je nek določeni smoter, ki ga zasledujejo posamezniki; oni združijo svoje sile v organizirano skupino, da z združenimi močmi tem bolj gotovo dosežejo svoj smoter.

Toda čim je socialna skupina organizirana, tedaj ima podobno in analogno vsakemu živemu bitju tendenco po samoohranitvi. Ta, če smem tako reči, eksistenčni instinkt pripelje včasí celó do tega, da se organiziranim skupinam začenja polagoma obstoj njihove organizacije dozdevati vážnejši od samega smotra, zaradi katerega so bile ustanovljene. Zdi se popolnoma naravno, da imajo socialno organizirane skupine tendenco, podaljšati življenje svoje organizacije čim dalje mogoče in da so zaradi svojega življenjskega obstoja pripravljene uporabiti brez posebne rahločutnosti vsa, kakršnakoli sredstva.

To velja v polni meri tudi za politične stranke.

Zato je njihova taktika v bistvu izbiranje sredstev, ki bi mogla stranki zagotoviti moč in obstoj.

Kakor smo videli že zgoraj, je tej tendenci sledila klerikalna stranka po prevratu; prav tako nujno ji je sledila tudi liberalna stranka.

Kakšna pa je bila situacija liberalne stranke po prevratu?

Doma v Sloveniji je bila vzlic trenutnemu razcvitu narodne ideje številčno v manjšini nasproti klerikalni stranki.

Nasprotno pa je liberalna stranka imela po vsej Jugoslaviji sorodne, že organizirane politične struje, ki so prav tako kakor ona prisegale na zastavo naprednosti in liberalizma.

Zato je naravno in z lahkoto prišlo po prevratu do enotne liberalno-napredne strankarske formacije za vso državo.

Za liberalno stranko je bilo jasno, da je mogla biti odločilno udeležena pri politični moči v Sloveniji samo tedaj, če se je zedinila z enako usmerjenimi strankami po vsej državi.

Zato je v politično-organizacijskem pravcu odklanjala „separatistično“ stremljenje, ki je hotelo Slovenijo avtonomizirati ali federalizirati. Zato je iz instinkta samoohranitve podpirala idejo enotnosti države in tej ideji ustrezajočo organizacijsko obliko centralizma.

Po prevratu se je torej pokazalo, da je liberalna stranka, kateri je bila pod Avstrijo narodnostna ideja višek in cilj, po prevratu *subordinirala narodnostno idejo državni ideji*.

Facit poprevertnega zadržanja naših političnih strank nasproti vrednotam: stranka, narod, država, je bil torej ta, da je klerikalna stranka subordinirala

narodnost svoji stranki, liberalna stranka pa je subordinirala narodnost državi. Za obe stranki je tedaj ideja narodnosti bila subordiniranega pomena.

In baš v tej podreditvi narodnostne ideje drugim, dozdevno v kategoriji socialnih vrednot više stoječim vrednotam, vidim krizo slovenskega mišljenja.

*

Da to krizo precizno predočim, mi je treba predvsem pokazati na idejne smeri in na socialna gledanja, ki edino morejo za nas Slovence izhajati iz sekularno važnega zgodovinskega dejstva, da nas je usoda iz prejšnje absolutistične tuje države privedla v popolnoma novo obliko žitja, namreč v *lastno in demokratično državo*.

Če vzamem demokratično idejo ne kot politični princip, ne torej kot idejo, ki svojstveno oblikuje državno organizacijo, marveč kot nazor o načinu sožitja človeške družbe, tedaj ima ta svetovni nazor za posledico posebno gledanje na državo, na narod in na stranke ter na njihovo družbeno funkcijo.

Ni mogoče več videti v državi posebnega bitja, popolnoma odločenega od posameznikov, ki živijo v tej državi, marveč je mogoče smatrati državo edinole za organizacijo teh ljudi, za organizacijo s posebnimi, vsekako pa omejenimi kompetencami. Te kompetence se izpreminjajo z izpremenjenimi duhovnimi prilikami in se skladno prilagajajo kulturnemu nivoju narodov.

Pa tudi gledanje na narod sam je poslej drugačno. Tudi narod ni nikako bitje zase, ki bi živelo *na d* posameznimi njegovimi člani in *izven* ter *preko* njih.

Tudi narod je le kolektivno ime za skupino istojezičnih, z isto kulturo vezanih ljudi, ki so v svoji duhovnosti spojeni z duhovnim življenjem svojih prednikov in dedov, katerih misli in modrosti se po živi tradiciji ohranjajo v sodobnikih.

Z besedo narod označujemo Slovenci skupino istojezičnih in istokulturnih posameznikov; za to skupino je predvsem značilno to, da ona kot narod reprezentira *ustvarjajoči princip*. Skupina, označena z narodom, pomeni totaliteto vsega produktivnega duhovnega življenja svojih članov.

S tega vidika je narod elementarno dana socialna edinica.

Narodnost je torej *smatrati za absolutum*. In to prav tako, kot je za zemeljsko življenje telo duši nepogrešljivo.

V času Avstrije so za Šusteršičeve dobe idejni glasniki njegove stranke nastopali proti „absolutni narodnosti“.

To je bilo s stališča katoličana razumljivo, če je treba v „solzni dolini“ videti samo pripravo za večnost.

Če pa temu nasproti razmišljamo o političnih strankah, ne moremo prejeti, da imajo prav kot politične organizacije svoje izrazite naloge le nasproti državi; potemtakem morejo te naloge biti usmerjene edinole na tostranstvo, ne pa na večnost, na onostranstvo.

Zanimati se za večnost, je posebno področje raznih cerkva, nikakor pa ne države in ne njenih faktorjev, namreč baš političnih strank, katerih smoter je izrazito v tem, da urejajo prilike zemeljskega življenja.

Vsi smo bili priča, ko je prav svetovna vojna s svojimi posledicami pokazala, da je bila narodnostna ideja oni princip, ki je države podiral in na njihovih mestih oblikoval nove: narodne države.

Če gledamo sociološko, je narodnostno načelo prvotnejši princip kot ideja države.

Potemtakem smemo smatrati, da je podreditev vrednote „narod“ pod vrednote „stranka“ ali „država“ zgrešena, zakaj vrednota nad vsako stranko in vsako državo je narod.

Čeprav se je v zgodovini primerilo, da so izumrli neki narodi ali bolje rečeno, da so se stopili v drugih narodih in se amalgamirali ž njimi, je vendar gotovo, da se je neprimerno pogosteje zgodilo, da so se podrle države in nad njimi nastale druge, medtem ko je narod ostal neizpremenjen. Ozrmo se le v lastno zgodovino!

Čeprav je tedaj na splošno vzeto tako, da moramo smatrati narod za vrednoto, ki je nadrejena državi kot vrednoti, je vendar treba pogledati, kakšna je zadeva konkretno za nas Slovence glede na našo državo.

Evropska zgodovina pozna eno samo veliko preseljevanje narodov. Ni verjetno, da bi Evropa tako lahko doživela še kako drugo preseljevanje narodov, podobno tedanjemu. Pričakovati je marveč, da bomo Slovenci obsedeli trdno na svoji domači zemlji, kakor na njej živimo že toliko in toliko stoletij.

Tudi naše sosodstvo se ne bo izpremenilo. Naši mejaši bodo ostali isti narodi, s katerimi imamo danes skupne meje.

Ko stvari tako stojé, nastane vprašanje, ali je za inteligentnega Slovenca možna kakšna zveza, ki bi bila za naše duhovno življenje koristnejša, kakor je zveza s Srbi in Hrvati?

Ali si je mogoče misliti, da bi slovenska stvar bila v boljših življenjskih prilikah, če bi se vezali z Italijani ali z Nemci ali z Madžari?

Odgovor je mogoč samo eden: treba je, da se spomnimo usode, kakor so je deležni naši sorojaki, ki so po mirovni pogodbi prepuščeni Italijanom, Nemcem in Madžarom.

Toda pojavlja se med našo inteligenco tudi neka druga ideja: ideja samostojne države Slovenije.

Oni, ki si to domišljajo, prezro, da tvorba nove države nikdar ni bila samo zadeva naroda, ki bi si hotel ustvariti svojo državo, temveč da so se iz umljivih razlogov in z odločilno besedo vtikale v to vse druge države, predvsem pa sosedo. In tu nastane vprašanje, imajo li Nemci ali Italijani ali Madžari kak interes na tem, da bi obstajala samostojna država Slovenija?

Ne samo, da nimajo takega interesa, marveč imajo celó nasprotni interes vsi, Italijani in Nemci, enako kot Madžari, namreč, da si naš teritorij razdele med seboj.

Stara italijanska zamisel je že, da bi dobili v svoje roke slovensko zemljo z našimi premogovniki v Trbovljah in Hrastniku. Onkraj teh naših revirjev pa se začinja interes Nemcev za bivše Spodnje Štajersko, ki ga pretendirajo zase kot njim lastni nemški „Kulturboden“.

Zato: „Extra Jugoslaviam non est vita“ — za Slovence!

Če pa je stvar takšna, je jasno, da je naša država za slovenski narod to, kar vsakdanji živež za telo. Brez nje ni našega narodnega obstoja, brez nje smo zapisani narodni smrti.

Iz tega sledi še to, da je Slovincem v konkretni situaciji treba vrednoti: slovenski narod in jugoslovansko državo vrednotiti kot *koordinirani*,

zakaj vrednota slovenske narodnosti je za nas izgubljena, če ni druge vrednote, naše jugoslovanske države, ki edina garantira slovenski narodni obstoj.

Praktična posledica tega spoznanja pa je ta, da mora za vsako slovensko stranko biti taktična dogma: Ne sme se zgoditi ničesar, kar bi moglo škodovati interesu slovenske narodne duhovnosti in enako ne ničesar, kar bi moglo škoditi interesu naše jugoslovanske države.

Pozitivna dolžnost naših političnih strank in vsakega slovenskega človeka je, da stori vse, kar lahko okrepi vsako navedenih dveh vrednot; pri tem je vsako našo politično stranko smatrati samo za sodelavca nasprotujoči naši politični stranki. Obenem morata interes in vrednota vsake stranke ostati podrejena vrednotama „narod“ in „država“.

KNJIŽEVNA POROČILA

Alojz Gradnik: Svetle samote. Izbrane pesmi. Uredil Josip Vidmar. Ljubljana. 1932. Založba „Modre ptice“. 180 str. v 8°.

Nekoliko mesecev po petdesetletnici pesnika Alojza Gradnika smo dobili izbor iz njegove poezije, ki naj — prav kakor Župančičeva „Mlada pota“ — pokaže celotni duhovni obraz Gradnika poeta. Značilno je, da te antologije ni uredil sam avtor, kakor je pri živih pesnikih pretežno navada, marveč je izvirne in prevedene pesmi izbral in razporedil Josip Vidmar, ki je cvetober Gradnikove lirike obenem opremil z uvodnim esejem o pesniku in njegovem delu.

Izdaja Gradnikovih izbranih pesmi ni samo najprimernejša počastitev njegovega zrelega življenjskega datuma, marveč ima še neki pomen in tega moramo poudariti: V hierarhični vrsti naših pesnikov, kakor jo nekako pozna in priznava povprečno literarno občinstvo, je bil Alojz Gradnik dosihmal nekoliko zapostavljen. Njegovo dosedanje pesniško stvarjanje, ki sega že kakih 25 let nazaj, ni niti z daleč tako obsežno, da bi otežkočalo pregled, vendar si niti kritika niti občinstvo vse do zadnjega časa nista bila dovolj na jasnem o umetniški ceni Gradnikove poezije. Vzrok utegne biti v tem, da pesnik zlasti v svoji prvi razvojni fazi ni nič kaj presenečal po izviranosti in sili svojih stvaritev. Njegova prva zbirka je izšla v letu, ki je bilo za poezijo močno neugodno (1916) in ni mogla vzbuditi zaslužene pozornosti. (S posebnim priznanjem pa so jo sprejeli na Hrvaškem, o čemur je pričal I. N. Novaka sestavek v Almanahu „Griča“; nekoliko pozneje jo je mladi pesnik Jiří Wolker prevél v češčino). Šele s tretjo zbirko („De profundis“) so se nekako uravnesile dotlej dokaj neenake plasti v razvoju Gradnikove pesniške osebnosti in poetova podoba je dobila markantne in svojstveno močne poteze. Z antologijo „Svetle samote“, ki se mi zdi prav srečno urejena, je stopilo pred čitatelja do malega vse, kar ima v pesnikovem dosedanjem delu nedvomljivo in nadčasovno veljavo in v čemer je pesnik dosegel največjo globino svojega stvarjalnega razmaha. Tudi to, kar je ostalo izven Vidmarjevega izbora, je v mnogočem dovolj zrelo in nič manj zanimivo glede na oblikovno in vsebinsko dozorevanje Gradnikove poezije. Vendar je šele izbiranje s poudarkom na umetniško važnost in osebno značilnost dalo knjigo Gradnikove lirike, ki se s polno pravico uvršča med pet ali šest trajnih pesniških zbirk v celotni slovenski poeziji. V tem je torej največji pomen Gradnikovih „Svetlih samot“.

Vidmarjev uvod je zajemljiva, dasi ne izčrpna studija o Gradnikovi liriki, vsekako najboljša, kar jih je bilo doslej napisanih o pesniku. Vidmarju je Gradnikova poezija izpovednega značaja; njena podlaga kaže nagonsko-prvinškega človeka. S prodornim pogledom je pisec odkril dva najsilnejša vrelca Gradnikove pesniške inspiracije: ljubezen in smrt. Oba vrelca pritekata iz iste človeške osnove, in njo je skušal Vidmar dojeti vse do najtanjših žilic, ki napajajo Gradnikove pesniške stvaritve.

Pri Vidmarjevi izbiri so kajpak odločevali estetski pogledi. Antologija ne kaže pesnikovega razvoja, marveč, kar je v takem primeru edino pravilno, pesnika v njegovem najbolj jedrnatem prerezu. Iz nje naj govori poetova najčistejša beseda. In ker se Gradnik zdi uredniku najčistejši v erotiki in v motivih o smrti, je temu podredil vse ostale sfere njegovega pesniškega doživljanja, tako da ti dve potezi dajeta zbirki poglobitvi in prevladujoči ton.

Knjiga je razdeljena v sedem delov. Prvi (Eros-Tanatos) obsega ljubezensko liriko, drugi (Zadnje straže) pesmi o narodu in domovini, tretji (Sebi) liriko subjektivnih nastrojev in izpovednih opisov samega sebe, četrti (Drevo življenja) pesmi rodbinskega značaja, peti (V zoreči jeseni) pesmi, ki izražajo poetov odnos do življenja in smrti in njegovo izzvenetje v harmonijo z vesoljnimi zakoni, zrelo modrost življenjskega spoznanja. Šesti del (Večerna senca) kaže Gradnikovo „bogoiskateljsko“ razpoloženost, njegovo religiozno doživljanje. Sedmi del zavzemajo prevodi (Verlaine, Jimenez, Li Tai Po, Michel-angelovi soneti i. dr.).

Gradnikova lirika je po vsebini in obliki konservativna, t. j. giblje se na področju osebne usode, ki je bila doslej prava domovina lirike. Premoč starih lirskih motivov (ljubezen, minljivost, narava, žalost, smrt) je več kot očitna. Te, sicer docela osebne in izvirne variacije večnih lirskih opevov so podane v formi, ki je pretežno strogo vezana (soneti). Gradnik je „nesodoben“ motivično, še bolj pa oblikovno; ekspresionistična, futuristična in surrealistična poetika mu je oddaljena mnogo bolj kakor n. pr. Li Tai Pojeva poezija iz legendarne daljave iztočnega sveta. Ta nesodobnost Gradnikove pesniške vsebine in oblike, njegova trdovratna zvestoba jasnemu izrazu, neposredno dosegljive misli in v čitatelju takoj adekvatno se reproducirajočemu občutju, pa je v nekem smislu pesniška odlika. Marsikaj, kar je v sedanjem negotovem, tipajočem času „sodobno“ in kar se izživlja v nebrzdanem eksperimentiranju, bo minilo, toda osnovne forme, ki so jih liriki v vseh časih pesniškega procvita smatrali za normativne pri svojem stvarjanju, in motivi, ki izražajo večno človeška stanja, to ne bo minilo. Dasi imajo času in njegovim potrebam zvestejše stvaritve funkcionalno večji pomen, so vendar odtujene vsečloveškemu bistvu lirike in se brž spreminjajo v slamo, ko odcvetijo njihov čas. Zaradi tega ne smemo presojeti Gradnika kot sodobnega pesnika v smislu neke novotarske poetike ali nove socialne ideologije, marveč kot današnjega pesnika človeka in človečnosti v najbistvenejšem smislu besede.

Primerjalna in kritična studija, ki bo kedaj izčrpno obravnavala Gradnikovo poezijo, ne bo mogla prezreti mnogih značilnosti, ki se prav ob „Svetlih samotah“ vsiljujejo pozornemu čitatelju.

Tako je n. pr. pri Gradniku posebno opazen vpliv italijanske poezije. Proučevanje njegovega pesniškega stila in jezika bo moralo seči tudi sem. Mnogo bolj kakor pri Župančiču se kaže zlasti pri sonetistu Gradniku Prešernov

vpliv; tu in pri nekaterih italijanskih pesnikih, ne pa pri Jenku ali Murnu (Grafenauer!) bo treba iskati Gradnikovo pesniško izhodišče, kakor mi je ob neki priliki pesnik sam priznal.

Zanimivo bo osvetliti Gradnikov svetovni in življenjski nazor in ga — enako kot poezijo — primerjati z Župančičevim. Gradnik je manj eklektičen in njegova celotna pesniška izpoved kaže enotnejšo duševnost. V primeri z Župančičevim panteizmom je Gradnik izrazil dualist. Njegova močna, nasprotno drugim ostro obrobjena osebnost doživlja po svoje osebnega Boga. Od kod njegov beg k Bogu in v religijo? — Prav tako je vreden podrobnejše razčlenbe Gradnikov življenjski nazor, njegov čedalje bolj prozorni, v konfliktnih in obilnih skušnjah požlahnjeni, možati pesimizem. Zanimivo bo proučevati v Gradniku človeka volje (Willensmensch) in preiskati zanj značilno tromoče njegovega notranjega sveta, kjer silovitosti nagonov ustreza napetost volje in nekaka vseprisotnost razuma, kar se odraža v njegovi poeziji kot določna urejenost. Pri Gradniku ni visoke skale prehodov in nians med čustvenimi stanji kakor pri Župančiču: njegov čustveni svet je bolj kozmos kakor kaos in nad njim gospoduje volja kot stvarjajoče načelo.

Gradnikovo erotiko je Vidmar fino razčlenil in orisal njeno nagonsko dno. Gradnik pa se mi ne zdi — kakor Prešeren ali Župančič — pesnik ljubezenskega hrepenenja, ki je subtilno in lahko kakor dih, marveč je v večji meri pesnik poželenja, ki je mnogo manj osebno diferencirano. Zato je Gradnik vzlic močnim ljubezenskim pesmim bolj opazovalec erotične narave, filozof ljubezenske strasti, kakor pa čisti trubadurski pesnik. Le-ta uživa samo v igravih čustvih in v fantazijskih podobah, medtem ko mu izpolnitev zasanjanega cilja zapušča gorjupo občutje razočaranja. V tem smislu se mi Gradnik torej ne zdi izraziti ljubezenski lirik: njegova erotika je težka, naturalistična; v nji pogrešamo ono igravo, krhko, naivno fantazijo. Pri njem ljubezen ni sami sebi namen, kar posebno kažejo njegovi rodbinski soneti, izražajoči biološko determiniranost spolnega nagona, — nekaj, kar je liriku hrepenenja tuje. Zato Gradniku uživanje življenja nikdar in nikjer ni tako neskrbno in neodgovorno, kakor euforičnemu pesniku, ki se predvsem igra s samim seboj in z objektom svojega hrepenenja. Gradnikova ljubezen je prvinski boj spolov, iz nje govori težki, v krvi ležeči imperativ Schopenhauerjevega duhá vrste, imperativ nadosebne stvarjajoče volje. Prav zaradi tega je Gradnikova ljubezenska poezija v naši izrazito trubadurski ljubezenski liriki nov in svojevrsten pojav, ki bi bil vreden še nadaljnega proučevanja.

Tudi v pesniškem doživljanju krajine je Gradnik pokazal za našo poezijo nov način združevanja opisnega, optičnega dojetanja z muzikalnim, in nam je tako ustvaril nekoliko izredno slikovitih pesniških krajin (pa še povrh tega v sonetni formi).

V nadaljnem proučevanju bodo vredni pozornosti Gradnikovi nazori o narodnosti in družbi, ki se kažejo v pesnikovem individualističnem in nacionalističnem odnosu do občestva.

Kot pesnik minljivosti in smrti se Gradnik ostro loči od izrazito življenju vdanega Župančiča ter ima v Prešernu in Gregorčiču najožjega pesniškega sorodnika. Priroda ga zanima samo kot bleščeča igra čutno zaznavanih lepot in groze; življenje mu je bolj sen pred prebujenjem v večnosti, kakor pa naivno, neposredno doživljena stvarnost.

Gradnik kot pesniški prevajalec je poglavje zase; tudi tu se odpira proučevalcu njegovega dela lepa prilika za primerjalne in stilne studije. Njegova metoda prepesnitve je najvidnejša v pesmih orientalskega izvora, ki jih ne prevaja po izvorniku; do kakšne višine pa se lahko povzpne v najtežji, to je sonetni formi, kažejo nekateri njegovi prevodi Michelangelovih sonetov.

S knjigo „Svetle samote“ je Gradnik bolj kakor pred kritike stopil pred občinstvo kot pesniški umetnik, ki si mora podrediti vsako, le količkaj občutljivo dušo in jo zanesti v svoj svet, v mikrokosmos večnega nemira, v pannotikum povečujočega duha, ki kaže vesoljne zakone z enakim zanosom kakor koprneče drhtenje izpolnjujoče se ljubezni. — Ponavljam: s to antologijo smo dobili danes tako redko zbirko pristne poezije v najbolj klasičnem pomenu te besede.

Knjiga je okusno natisnjena in krasno opremljena. Žal, da so ostale v tekstu nekatere tiskovne napake. B. Borko.

Davorin Ravljen: Tulipan. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani. 1932. 120 str.

„Tamkaj v Vestfaliji so nam izginili — več ne doseže jih naše oko...“ toži Župančičeva „Duma“. Pa jih je v Ravljenovem „Tulipanu“ le doseglo. Skoro vsi razpršeni drobci našega naroda, obrobne manjšine in po raznih koncih sveta raztreseni izseljenci so že bili deležni slovstvene obdelave v naši lepi knjigi. Le Vestfalije ni bilo razen v „Dumi“ še skoro nikjer. Zdaj smo jo dobili — vso Vestfalijo, v podobi bogate tuje gospe, ki razsipno reže kruh vsem svojim uslužbencem, domačin in tujim, dokler ga ima, in v podobi mačehe, ki ga tujcem najprej odtegne, ko jih ne potrebuje več.

Od prve do zadnje strani izpričuje ta knjiga, da je pisatelj zelo globoko pogledal v življenje vestfalskih Slovencev, posebno v delavsko kolonijo waltershausenskega revirja. Zasnovana je kot povest z glavnimi osebami, zapletkom in razpletkom. Pepon, ki so ga domači prepiri pregnali z lepega doma ob dolenski Savi v vestfalske rudnike, bi se rad otrešel svojega nadležnega fantovstva in se ob ne prehudih zaprečicah poroči s češko izseljenko Anko Chmelakovo; po poškodbi in odpustitvi se pozneje vrne z njo v domovino. Slovenska idiličnost tega glavnega dejanja je spretno podčrtana z velemestno razburkano stransko zgodbo o siroti blodnici Rantzovi Lotki, ki jo po mnogih zablodah hitlerjevec Heinz Rögger umori. Od mrke, zadušne, zadimljene vestfalske pokrajine se živo odraža še več drugih dobro očitanih osebnosti: med našimi vdovec Janež, avstrijakant Habjan, Reberšak in njegova družina, harmonikar Andrejec, nesrečni Viktor Požnel, Jelenovi, Srebetovi, Kolenčevi, Koščakovi, Poljančevi, Ledineki, med tujci inženjer Bölsche, Wasserpolak, Juriga, krčmar Kupfer, ki je Slovincem na ljubo poslikal dvorano z Bledom, Triglavom in drugimi kranjskimi lepotijami, občinski tehnik Malik, rektor Kranach, bočumski vodja Jakob, organizator Lenart Plank i. dr.

Ali naj priznam? Povest me s svojim stritarsko prikrojenim pripovedovanjem, izbiranjem in vpletanjem motivov ni posebno ogrela. Nепrestano pa me je močno pritegovala kot razprava o naših Vestfalcih, kot nazorna, prepričevalna slika njihovega otepanja s tujino, njihove ganljive ljubezni do daljne domovine in domačega jezika, ki ima tudi tam še toliko trdoživosti, da

si ga drobcema celó kakšna nemška usta za silo osvojijo. Ta jezik žubori v knjigi s precejšnjo čistostjo, pravilnostjo in nas poleg marsičesa drugega sili, da uvrstimo knjigo kljub omenjenim umetnostnim pomislekom med najboljše, kar jih je Vodnikova družba do zdaj izdala. *Andrej Budal.*

GLEDALIŠKI PREGLED

Opera. Niti beograjska niti zagrebška opera se ne moreta ponašati s tolikimi izvedbami novih del kakor ljubljanska. Pa tudi na novo naštudiranih oper smo v kratkem času od oktobra do svečnice slišali dovolj, nekatere celó v popolnoma novi, svojevrstni režiji in sceneriji.

V predsezoni sta za časa velesejma dosegli „*Prodana nevesta*“ in „*Mascotte*“ pod milim nebom prave triumfe. „*Prodana nevesta*“ pod Neffatovo taktirko v režiji prof. Šesta, „*Mascotto*“ je vodil muzikalno Štrifof, revolucionarna Kreftova režija pa je udarila v živo; riskanten poskus velikopotezne, deloma na vnanje efekte preračunane izvedbe, se je obnesel stoodstotno. Pri opereti, ki jo gojimo pri nas itak le zaradi blagajne, kaj drugega itak ni potrebno. Pri opereti „*Mascottinega*“ kalibra pa skoraj tudi ne vredno.

40letnico obstoja je opera praznovala s „*Hlapcem Jernejem*“, delom nemškega skladatelja Alfreda Machowskega, ki si je priredil besedilo iz nemškega prevoda Cankarjevega spisa. Operno besedilo so torej morali prevajati iznova v slovenščino, pri čemer so seveda izdatno porabili Cankarja, kar je edino prav.

Machowsky je umrl pred kratkim šele 25 let star. Če njegovo opero ocenjujemo upoštevaje njegovo mladost, klobuk dol! Prav tako klobuk dol, če pomislimo, do kake stopnje bi se bil komponist razvil kot mož. Pa od tega bi ne imel nihče ničesar, zato vzemimo delo, kakršno je. Predvsem: „*Hlapec Jernej*“ je eno najmočnejših del eklektika, ki se naslanja na vzore, najvišje seveda. V kratkem: Wagner, Puccini, Rihard Strauss. — Wagner: „*Leitmotivi*“, ki označujejo osebe, kraje situacije. Dolga, tako zvana „neskončna“ melodija brez tradicionalne forme, ki bi bila vzeta iz področja absolutne, čiste, neprogramske glasbe. Učinkoviti fortissimi polnega orkestra na dramatskih viških. Kromatika, zmerno uporabljena na lirčnih mestih, prevladuje na dramatsko poudarjenih kompleksih. Za sodobnega glasbenika so tudi na sentimentalnejših mestih harmonske kombinacije dovolj preproste, iz Wagnerjeve dobe. — Puccini: Dolge, za pevca hvaležne arije, s podrejenim orkestrom. Nezmotljiv dramatičen instinkt, nikoli poceni. Subtilnost v čuvstvenem izražanju, plemenita melodika, diatonske daljše skupine. Zbori po vzoru „*Turandot*“. Efekti v tolkalih in na harfi. — Strauss: je prav za prav sam potenciranost obeh prej imenovanih. Pristopi še drzna harmonika in ritmična pestrost. Groteskni plesni ritmi (Scena v ječi) spominjajo „*Salome*“. Zmerno uporabljane bitonalne in atonalne plohe.

Skupaj: slogovna neenotnost. Plus te neenotnosti je pestrost, minusov je več. V glavnem: sledijo si točke, od katerih bi lahko bila vsaka od drugega komponista, vendar raznih struj iste, t. j. sodobne, kvečjemu polpretekle umetniške usmerjenosti. Plemenitost je izredno simpatična tudi za glasbenika gurmana, ali če hočete — snoba. Izvedba pod vodstvom dr. Švare in režijo F. Delaka je naši operi v čast. Orkester in zbori so bili odlični, od solistov omenjam Primožiča, Betetta, Banovca, M. Rusa in Golobovo.

„Seviljskega brivca“ smo prevzeli iz lanske sezone. Dirigiral in izrežiral ga je ravnatelj Polič, obenem ga je poživel, da še vedno vleče. Janko in Primožič sta se menjavala, Oberwalderjeva in Popovičeva prav tako, Zupan in M. Rus sta kar sipala humor iz rokava. Vse predstve so bile izredno animirane.

Auberjevo opero „*Fra Diavolo*“ je postavil Kreft na sodobno operetno podlago, ki ustreza lahkotni glasbi in pustolovščinam libreta. Sicer pa publika ni reagirala, kakor bi se dalo pričakovati, in večjega pomena novi uvrstitvi tega dela v repertoar ne morem pripisati. Dirigent Neffat.

„*Erika*“ — nova slovenska opereta libretista Simončiča in komponista Gregorja — umetniško ni kdo ve kakšen dogodek, izkazala se je pa kot dokaj privlačna točka za nedeljsko popoldansko publiko, ki ima staro glasbo rajši od nove, pa tudi stare dovtipe rajši od novih. Glasba je za celo kategorijo boljša od libreta, vse skupaj pa boljše od importiranega tonfilmskega blaga, ki je — bodimo odkriti — z malimi izjemami vse delano na eno kopito: v prvem delu (dejanju) se spoznata in zaljubita, v drugem skregata, pa vendar rada vidita, v tretjem spravita in vzameta. Glavna dva junaka, namreč: on in ona ali pa obratno. Tudi pri „*Eriki*“ to ni drugače, ampak en plus ima (za stare ljudi, ki se jim skomina po spominih, še to ne velja za plus!): loči se od teh tonfilmov v tem, da ni črnorumenocesarškokraljevohabsburškotolotriškoavstrijskoogrske barve. Poličeva, Peček, Ribičičeva, Janko in ves operni ansambel so jo prav dostojno krstili in je še na repertoarju. Kot dirigent se je uvedel imenitno Vinko Šušteršič, ki je muzikalno ne le dovolj temeljit, temveč tudi dovolj navihlan za tako stvar.

Prokofjeva „*Tri oranže*“ so v tej sezoni prav tako temeljito propale, kakor so pred leti temeljito uspele. Predstava (druga za drugo) pod Štritofovo taktirko v Šestovi režiji vzorna, publika hladna, le pri posameznih predstavah zmerno navdušena. Toda — ali je to tista publika, ki je pred leti pri „*Treh oranžah*“ polnila hišo za hišo? Bog bodi zahvaljen, da ne! Oni del publike je danes v takem finančnem položaju, da ne zmore posečati iste opere ponovno, je vkljenjen med abonente, od katerih so mnogi abonenti le zaradi tega, da pridejo ceneje do svojih operet. In vendar so letošnje predstave mnogo bolj uglašene, kakor so bile pred leti. Betetto je podal kralja Trefa še bolj dovršeno, tudi vsi ostali iz prejšnjih predstav so pridobili na sigurnosti (Janko, Banovec, Thierryjeva, Poličeva, Španova, Ramšakova, Ribičičeva) — kot novi so se odlično uvedli: Marijan Rus (Mag Čelij), Zupan (kuharica Kreonta), J. Rus (Trufaldino) in kot igralec Peček (Farfarelo). Zbori (čudaki) so v novi režiji nastanjeni v ložah, kar še bolj dviga grotesknost duhovitega libreta, ki mu je Prokofjev napisal genialno glasbo, izredno samoniklo v invenciji, močno teatralično in vzorno instrumentirano.

„*Adel in Mara*“, najnovejše delo domačega skladatelja Josipa Hatzeja, je imelo pri premieri močan uspeh, ki je pa bil le vnanji, kar se je pri reprizah (že pri prvi!) močno čutilo. To je ljudska opera, namenoma konservativna. dovolj nesamonikla, ki uporablja poleg dalmatinskega folklorja sekvence in manire veristične šole, zlasti Mascagnija, ki je bil Hatzejev učitelj. Kar se je dalo, je izvlekel iz partiture Polič, prispevala sta v naslovnih vlogah Gostič in Gjungjenac-Gavellova, v ostalih vlogah poleg Betetta nekaj najboljših opernih moči. Kdovekaj pomembnega nismo dočakali. Režiral je dobro Delak.

Pač pa je na novo naštudirana „Manon“ po zaslugi Gjungjenac-Gavellove napolnila dokaj predstav in jih še polni. Kapelnik Štritof je partituro izčrpal nenavadno sveže in temeljito. Gavellova blesti in jo publika čedalje bolj obožuje. Tudi repertoarna Puccinijeva „Madame Butterfly“ spada sedaj po njeni zaslugi med najbolj privlačne operne večere. V „Manon“ so se še odlikovali: Janko, M. Rus, izredno Betetto, Golobova, J. Rus in drugi. Pa tudi zbori in orkester.

„Pri belem konjičku“ je operetna revija, ki utegne znatno doprinesiti k ublaženju gledališke finančne krize. Snov je znana že iz burke istega naslova, glasba pa iz operet in oper z drugačnimi naslovi. Benatzkemu, ki je to glasbo pogruntal in „sestavil“, ne pravijo zastonj „Benutzky“. Od cesarskih maršev do kitzbüchelskih „ländlerjev“, od kretensko pogobljenih človeških tipov do najumnejšega goveda, od pristnega Ribničana do najbrhkejšega girla, od sprejemnega prostora za „prominentno osebo“ do živinskega hleva — vse to ti nudi „Beli konjiček“! Če bi špekulacija (v glavnem avtorjev) odpovedala v tem primeru, bi ne imela več svoje eksistenčne upravičenosti. Pa ne bo — toliko je pestrosti. Srečna je bila misel, da je Štritof delo, ki ga je sam prevedel, postavil v gorenjske kraje; izdatno sta mu pomagala šest z dovtipno režijo in Golovin s temeljitim naštudiranjem plesov, ki jih v tem komadu ni baš malo. Operetna publika je uživala, morda celo bolj nego v tonfilmu. Tudi so nekateri dovtipi res dovtipni. Muzikalno vodstvo je bilo poverjeno Štritofu, ki ga je vzel resno in sam prispeval nekaj narodnih in ponarodelih. Igralci so bili eden bolj simpatičen od drugega: Poličeva, Gostič, Španova, humorni Zupan, Smerkoljeva, Peček, dà, celo Betetto in Danilo sta gostovala kot „prominenta“, Danilo še povrh vsega kot filmski. Zbori so bili precizni, orkester tudi. Tudi „mladostnega“ pikola ne smemo pozabiti.

Primožič je režiral na novo naštudirano d'Albertovo opero „Nižavo“ v verističnem smislu in je dosegel tudi v veliki vlogi Sebastiana kot pevec in igralec prav lep uspeh. Thierry-Kavčnikova je imenitno igrala vlogo Marte, pevski pa je bila prav dobra v drugem dejanju skupaj z Marčecem, ki je vlogo Pedra podal v igri še negotovo. Betetto in M. Rus sta bila odlična, Banovec in Ribičeva zelo na mestu, vzoren pa tercet opravljkiv (Poličeva, Bernot-Golobova in Kogejeva). Operi sami danes ni več tako poslano kakor pred leti, preveč se čuti iz nje Wagnerja, Puccinija in Debussyja. Zbori imajo malo, orkester je pa svojo zadevo rešil zelo povoljno. Dirigiral je Neffat. Slavko Osterc.

GRADIVO

Prva uprizoritev Linhartovega „Matička“: 6. januarja 1848. v Novem mestu.

Dočim je Linhartova „Županova Micka“ doživela prvo diletantsko predstavo v ljubljanskem stanovskem gledališču 28. decembra 1789. takoj po izidu v tisku, je njegov „Veseli dan ali Matiček se ženi“, izdan v knjigi leta 1790., moral še dolgo čakati nanjo. Kdaj se je ta komedija prvič

uprizorila? Kolikor se temu vprašanju ne izogibljejo, odgovarjajo literarni zgodovinarji ob Linhartovem delu: 24. januarja 1849. v prireditvi Slovenskega društva v Ljubljani.

Da je ta trditev napačna, priča v Bleiweisovih „Novicah“ 12. januarja 1848., str. 8., objavljena „domorodna novica“: „V Novim mestu na Dolenskim so na sv. treh kraljev dan zbrani domorodci igrali Lin-

hartovo krajnsko komedijo v 5 delih s petjem, pod imenom „Veseli dan ali Matiček se ženi“. Okoli 300 ljudi je v gledišu v kazini zbranih bilo, ki so toliko dopadajenja na ti veseli igri našli, da je bila v nedeljo potem v drugič igrana. Gospodje igravci, gospé in gospodične igravke: vsi so se práv po mojstrovsko obnesli.“

O tej uprizoritvi imamo še en, poznejši glas, a z več podatki. V Novem mestu od 4. julija do konca leta 1848. vsak torek izhajajoči „Sloveniens Blatt“ (z dvojnimi poskusnim listom od 10. maja: „Slovenia“, oziroma „Sloveniens Blatt“) piše namreč v svoji 3. številki z dne 18. julija med lokalnimi vestmi na strani 12. to in takole: „Eine Schwalbe macht keinen Frühling; die Stimme Eines Menschen, oder die Einiger ist noch nicht die einer ganzen Nation. Wie wir lesen, durfte in Laibach von einem slavischen Stücke oder Liede nicht einmal in der Bühnenkritik Erwähnung geschehen; in Neustadt aber führten Dilettanten das slovenische Lustspiel „Matizhek fe sheni“ bereits im Monate Jänner auf. Diese waren mitunter Nichtkraiener, ja, auch deutsche, wobei wir bemerken, daß von Letztern die Mitwirkung sehr anstrengend und eifrig, und daß sie durch ihren freiwilligen Anboth veranlaßt war. Die Aufführung des Stückes fand bei zahlreich gefülltem, ja überfülltem Hause statt; selbst Personen, die der Landessprache nicht kündigt sind, wohnten ihr bis zum Ende bei. Der Applaus über den Vortrag, die Gesten, den Gesang und die Ausführung der Musikstücke, war stürmisch; einer besonderen ehrenvollen Erwähnung verdient der Herr K., ein Nichtkraiener, der die Musik setzte, die ihm nationell und vortrefflich gelang. — Das

Stück wurde bei vollem Hause wiederholt. Wir schickten die Recension an einen Bekannten in Laibach; er unterließ aber die Einrückung derselben in die öffentlichen Blätter aus Rücksicht, weil Staatsbeamte mitwirkten.“

Novo mesto je od leta 1840. imelo svoj kazino. Društvu sta od naselitve v „dolenjski metropoli“ (1846) pripadala pač tudi oba prva novomeška odvetnika: dr. Franc Suppantšitsch in dr. Jožef Rosina, Prešernova znanca in konkurenta za advokaturu. Ta dva sta v krogu kazinskih članov, ki so se gotovo tudi gledališko udejevali — seveda v nemškem jeziku —, utegnili pobuditi misel na uprizoritev slovenske, Linhartove komedije v Prešernovi redakciji („v 5 delih“!). Kdo so bili diletantje: Slovenci (Kranjci in Nekranjci) in Nemci, kdo zlasti komponist kupletov K., se ne ve. Uspeh prve uprizoritve slovenskega „Matička“ v okrožnem Novem mestu, enak uspehu „Županove Micke“ v glavni Ljubljani, pa se ni smel razglasiti: Znanec v Ljubljani (bivši dijak novomeške gimnazije Leopold Kordeš, urednik „Laibacher Zeitung“ in njene literarne priloge „Illyrisches Blatt“?) ni priobčil recenzije, ki mu jo je poslal bržkonec Franc Polák, kmalu nato urednik novomeškega lista „Sloveniens Blatt“ (= „Gospod Vedež“ v 23. izmed Trdinovih „Bajk in povesti o Gorjancih“). Iz nje je nastala le kratka „domorodna novica“ v „Kmetijskih in rokodelskih novicah“ Bleiweisovih.

Uprizoritev Linhartovega „Veselega dne“ 6. januarja 1848. v Novem mestu je med slovenskimi kulturnimi prireditvami v dobi Metternichovega absolutizma bela vrana, hkrati pa lastovica znanilka „pomladi narodov“. Alojz Turk.

ZAPISKI

Kriza zapadnoevropskega gledališča. Ruski režiser A. Tairov je svoje vtiske z gledališkega popotovanja

po zapadni Evropi strnil v nekoliko bistrih načelnih pogledov, ki so morda v tem ali onem enostranski, ki pa v celoti

vendarle krepko označujejo hudo krizo zapadnoevropskega gledališkega življenja. V naslednjem nekoliko misli in opazk iz njegovega članka:

Zapadnoevropsko gledališče preživlja kronično krizo. Nje vzroke najdeš v celotnem položaju kapitalističnega Zapada in pa v onih materialnih pogojih, ki nujno vplivajo na zapadnoevropsko in ameriško gledališče.

Na Zapadu je gledališče poslovno podjetje, ki se mora usmerjati po tem, kakršno je povpraševanje, in dajati tako produkcijo, kakor jo baš zahteva zapadnoevropski gledalec. Pod vplivom splošnega materialnega položaja, neprestanega zniževanja mezd in plač ter nenehoma rastočee brezposelnosti je gledališče skoraj nedostopno širšim slojem. Tako mu torej vsiljuje svoj okus povprečen meščan, ki je utrujen od vojne in revolucije in živi v stalni borzni vročnici. Le-ta vidi tudi v gledališču mesto težje ali lažje zabave. V večini primerov so mu kaj malo mar umetnostni problemi; kvečjemu je občutljiv za probleme družabnega reda. Preplašen je od perspektiv novih potresov in stalno rastočega razrednega boja, zato strastno hrepeni, da bi ga vse ozračje, ki ga obdaja, kar moči izdatno pomirjalo in mu dalo misliti, kakor da je „vse v najboljšem redu“.

Prav ta okolnost je kriva, da se je v zapadnih gledališčih tolikanj razbohotila revija in pregnala z ustaljenih pozicij celo one teatre, ki so desetletja delovali docela resno, t. j. dramatsko-umetniško. Ne bom govoril posebej o lahki komediji, tako rekoč burki, ki zavzema v zapadnoevropskem gledališkem svetu kar dominanten položaj, pa o opereti, music-hallu in drugih predstavah lahkega genrea; v primeri z vsem tem so igre, ki so količkaj pomembne za javni in naposled celo za čisto gledališki red, v kaj nezatni manjšini.

Problem povpraševanja in ponudbe je tudi na gledališkem področju, enako kot

na vseh ostalih področjih zahodnoevropskega življenja, rešen anarhično, zato ni težko razumeti, odkod takó divja konkurenca med gledališči, odnosno med vodstvi teh gledališč, katerih vsak skuša kar le mogoče napolniti blagajno. V lov za blagajniškim uspehom so vprežene vse tehnične možnosti sodobnega gledališča; vsak trik je dober, četudi kajkrat sega preko meja sceničnega učinkovanja na gledalca. Prav zaradi tega imajo v pariških odrskih revijah — takoj za njimi pa tudi v ostalih velikih evropskih gledališčih — vedno večjo vlogo prikazovanja nagih žensk, ki so oropane vseh, tudi klasičnih poz sramu in ki jih, naličene z najrazličnejšimi barvami, pošiljajo na oder v ogromnem številu, da ob prevladujočem ritmu foxtrotov, charlestonov in shimmyjev in oborožene s čarovnjaškimi pahljjačami in divjaškim orodjem in tančicami, dražilno mikajo gledalce.

Medsebojna konkurenca gledaliških podjetij je zanesla v zapadno gledališče še neki poguben in razkrajalen element: Vsak gledališki ravnatelj, med njimi celo ravnatelj večine najslavnejših gledališč, skuša pridobiti zaradi večje mikavnosti najavljivejše igralce, tako zvane „star“, zvezdnike. Njih lové in mamijo na vse mogoče načine; njihovi honorarji se tako dvigajo, da jih naposled gledališka vodstva sploh ne morejo več angažirati za sezono, marveč samo za nastope v posameznih vlogah. Zato največji igralci gostujejo v isti sezoni v več gledališčih, nekateri kar v raznih deželah. Stroški za glavne akterje, potem izdatki za tehnične trike tolikanj praznijo teatrske blagajne, da obenem z „zvezdniki“ igrajo kar najslabši ensambli, ki se pogosto menjajo.

Takó gledališki kolektivi niso več celotni; ob takih okoliščinah je možnost resnega režiserskega in igralskega dela kaj nezatna ali celo ničeva; gledališka kultura se ubija čedalje bolj in od leta do leta so gledališča bolj deklarirana. Če upo-

šteevamo še konkurenco nemega in zlasti še zvočnega filma, ki s svojimi ogromnimi honorarji izvablja gledališču najzanimivejše in največje umetnike, tedaj bomo šele popolnoma razumeli dejanski položaj evropskega gledališča. Razumeli bomo tudi, zakaj posamezni gledališki umetniki, ki se ne morejo sprizajziti s takim stanjem in ki se mu upirajo s svojimi gledališkimi idejami, s svojo voljo in navdušenjem, doživljajo v večini primerov neuspehe in končujejo katastrofalno. Še nedavno so po večletnem boju za obstoj zaprli eno izmed ne baš številnih avantgardnih gledališč v Parizu „Vieux Colombier“, ki ga je vodil režiser Coppeau. V evropskih vele mestih, v Berlinu in v Parizu, je nekoliko teatrov, ki delujejo bolj ali manj organično: v Parizu „Comédie Française“ in „Odeon“, v Berlinu pa „Staatstheater“. Na Dunaju je samo eden s stalnim ansamblom: „Burgtheater“. V vsej Italiji ni niti enega dramatičnega gledališča s stalnim organičnim delom.

Ob drugačni družabni ureditvi bi zapadno gledališče nedvomno imelo lepe vidike na bodoči razvoj in vzgon kvišku. Zapadni igralci so glede tehnike igranja na zelo lepi višini. Celo povprečni igralci, ki ne zavzemajo posebno vidnega položaja, so skoraj vedno dovolj gibčni in virtuozni obrtniki; korifejam pa vsaj po pretežni večini ni mogoče odreči niti resnične nadarjenosti niti ogromne tehnike. Zapadnoevropskega dramaturga odlikuje velika izkušnost in resnično dramaturško mojstrstvo; kritiki vzbujajo pozornost po bogati erudiciji, tehničnem znanju in umetnosti analiziranja in pronicanja v procese odrske tvorbe.

Toda pod vplivom že omenjenih pogojev so vse te posamezne možnosti za celotno mrtve, ker niso med seboj zvezane in ker ni izpodbudne sile, one velike ideje, ki bi jih mogla spojiti in navdihniti zapadnoevropske odre z resničnim življenjem. Ni one socialne podlage, ki bi se na

njo moglo opreti novo gledališče. Zaradi tega so že vnaprej obsojeni k neuspehu vsi heroični poskusi, ki jih delajo podcini novotarji na zapadnoevropskih odrih.

Posamezni teatri so že občutili, da ni izhoda iz tega stanja, in da bi se vsaj nekoliko zavarovali pred nesnago neokusa, ki buta ob njihove odre, posegajo v minulost. „Comédie Française“ ni zamen pred nekaj leti posvetila svoje pozornice posebnemu, tako zvanemu „romantičnemu ciklu“, t. j. ciklu iger Victorja Hugoja, Alfréda de Vignyja in Alfréda Mussetta. Videl sem te predstave in lahko rečem, da sem spoznal mnogo izvrstnih igralcev, zelo resnobno in premišljeno delo, dobro soigro in trden ansambl ter nikakor ne slabo montažo iger. Ob mnogih izmed teh iger sem lahko doživljal skoraj vse poglavitne prvine stoletne in že odmirajoče tradicije francoskega gledališča. Lahko sem proučil mnogo imenitnih načinov stare igralske obrti in občudoval gledalce, ki so napolnili gledališče in navdušeno ploskali, kajkrat kar pred odprtim odrom. Toda vse to je bilo brezupno mrtvo; spominjalo je pompoznega pogreba, pri katerem sodelujoči in igralci niso mislili na sedanost, marveč so živeli v spominih na preteklost. To pa je močno značilna poteza vseh tako zvanih resnih gledališč v Evropi.

B. Boriko.

Delo Gerharda Hauptmanna v številkah. Borzni list nemškega knjigotrštva objavlja tole zanimivo statistiko. Pisatelj je napisal 46 del (31 dram in 15 del epske vsebine). Te knjige so bile natisnjene v 1,650.000 izvodih in prevedene v 21 tujih jezikov. Največjo naklado je doživela drama „Tkalci“ (224.000 izvodov), na drugem mestu je „Potopljeni zvon“ (165.000 izv.), potem sledita: „Čarovnik iz Soane“ (152.000 izv.) in „Otok velike matere“ (105.000 izv.). V teh številkah pa niso vštete posebne izdaje in njegovi zbrani spisi. Največ njegovih knjig so prevedli Rusi (34).

S.